ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم : مشتق

درس اول : آشنایی با مفهوم مشتق

جلسه اول: صفحات ۶۵ تا ۷۱

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

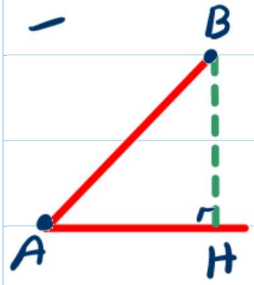
معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

گروه ریاضی استان همدان

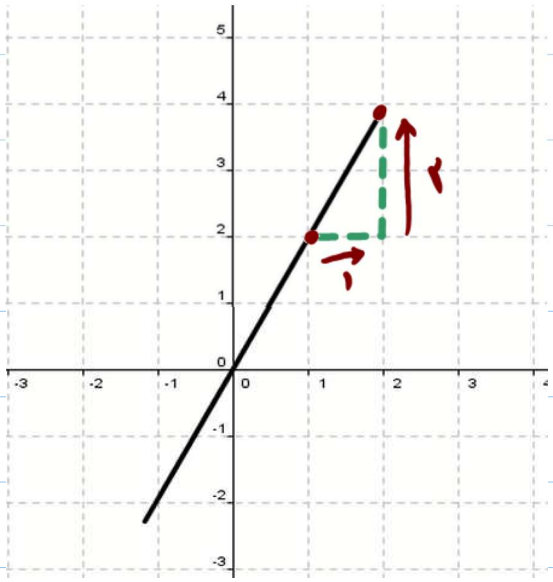
آنچه تا به حال درباره شیب دانسته‌ایم :

مفهوم فیزیکی شیب: نسبت افزایش ارتفاع به مسافت افقی طی شده را شیب سطح شیبدار می‌گوییم.

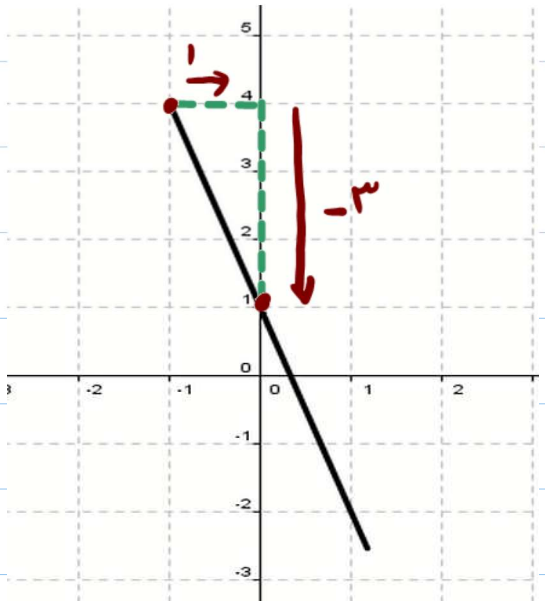
$$\text{شیب} = \frac{BH}{AH}$$

شیب خط : وقتی می‌گوییم شیب خطی m است یعنی به ازای افزایش یک واحدی متغیر x متغیر y به اندازه m واحد افزایش یا کاهش می‌یابد.

الف)

$m = ۲$

ب)

$m = -۳$

نکته : الف) هرگاه روی محور xها از چپ به راست حرکت کنیم و روی خط به سمت بالا

برویم، شیب خط مثبت خواهد بود.

ب) هرگاه روی محور xها از چپ به راست حرکت کنیم و روی خط به پائین سر بخوریم

شیب خط منفی خواهد بود.

ج) اگر خط موازی محور xها باشد شیب خط صفر است (خط‌های افقی)

د) اگر خط موازی محور yها باشد شیب خط تعریف نشده است (خط‌های قائم)

یافتن شیب خط با داشتن دو نقطه از آن :

اگر $A(x_1, y_1)$ و $B(x_2, y_2)$ دو نقطه از خط d باشند، شیب این خط برابر

است با : $$m = \frac{y_2 - y_1}{x_2 - x_1} = \frac{\Delta y}{\Delta x}$$

نوشتن معادله خط با داشتن شیب خط و یک نقطه از آن :

اگر $A(x_1, y_1)$ نقطه‌ای از خط d با شیب m باشد آنگاه معادله این خط

از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$y - y_1 = m(x - x_1)$$

مثال: معادله خطی را بنویسید که از دو نقطه به مختصات $(-1, -7)$ و $(-4, -2)$ بگذرد.

$x_1 \; y_1$ $\quad$ $x_2 \; y_2$

$$m = \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{-2+7}{-4-1} = \frac{5}{-5} = -\frac{5}{5} \rightarrow y + 7 = -\frac{5}{5}(x - 1)$$

$$y = -\frac{5}{5}x + \frac{5}{5} - \frac{7}{1} \longrightarrow y = -\frac{5}{5}x - \frac{26}{3}$$

رابطه شیب خط و تانژانت: تانژانت زاویه‌ای که خط با جهت مثبت محور xها می‌سازد برابر شیب خط است.

تذکر: الف) به معادله‌هایی به شکل $y = mx + h$ معادله استاندارد خط می‌گوییم که m شیب خط و h عرض از مبدأ (محل برخورد خط با محور yها) است.

ب) به معادله‌هایی به شکل $ax + by + c = 0$ صورت کلی خط می‌گوییم که شیب از $-\frac{a}{b}$ به دست می‌آید.

مثال: شیب خط‌های زیر را بیابید.

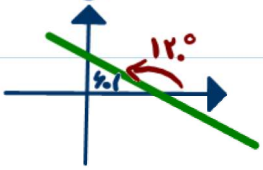
۱) $x = 1 \rightarrow m$: تعریف نشده

۲) $y = \sqrt{3}x - 4 \rightarrow m = \sqrt{3}$

۳) $y = -2 \rightarrow m = 0$

۴) $4x + 12y - 10 = 0 \longrightarrow m = -\frac{4}{12} = -\frac{1}{3}$

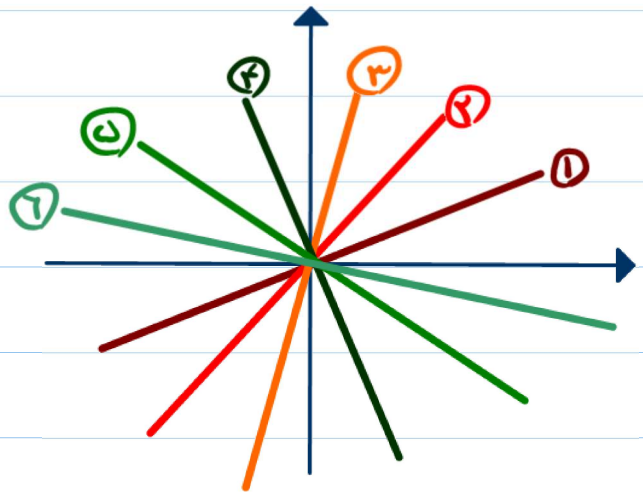
۵) $3x = 2y + 1 \rightarrow 2y = 3x - 1 \xrightarrow{\div 2} y = \frac{3}{2}x - \frac{1}{2} \rightarrow m = \frac{3}{2}$

۶)

$$m = \tan 120^\circ = \tan(180^\circ - 60^\circ) = -\tan 60^\circ = -\sqrt{3}$$

نکته: در خط‌های با شیب مثبت، هرچه خط به محور yها نزدیک‌تر شود، شیب آن بیشتر می‌شود و در خط‌های با شیب منفی، هرچه خط به محور yها نزدیک‌تر شود شیب آن افزایش می‌یابد.

مثال: شیب خط‌های داده شده، به ترتیب $\{2, -4, -\frac{1}{4}, \frac{1}{2}, 1, -1\}$ است. هر شیب مربوط به کدام خط است؟

$m_1 = \frac{1}{2}$

$m_2 = 1$

$m_3 = 2$

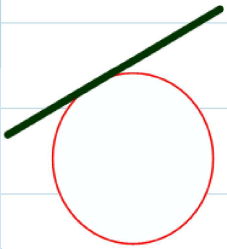
$m_4 = -4$

$m_5 = -1$

$m_6 = -\frac{1}{3}$

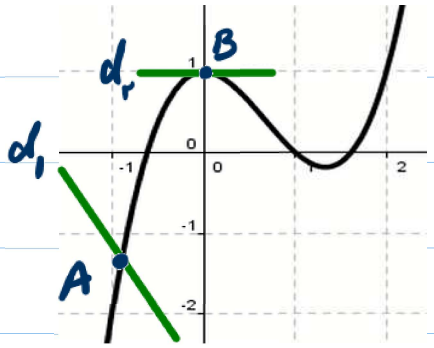
خط مماس بر منحنی :

در هندسه، خط مماس بر دایره، خطی تعریف می‌شود که دایره را فقط در یک نقطه قطع می‌کند.

ولی این تعریف در حالت کلی برای همه منحنی‌ها صادق نیست.

منظور را تابع زیر را در نظر بگیرید.

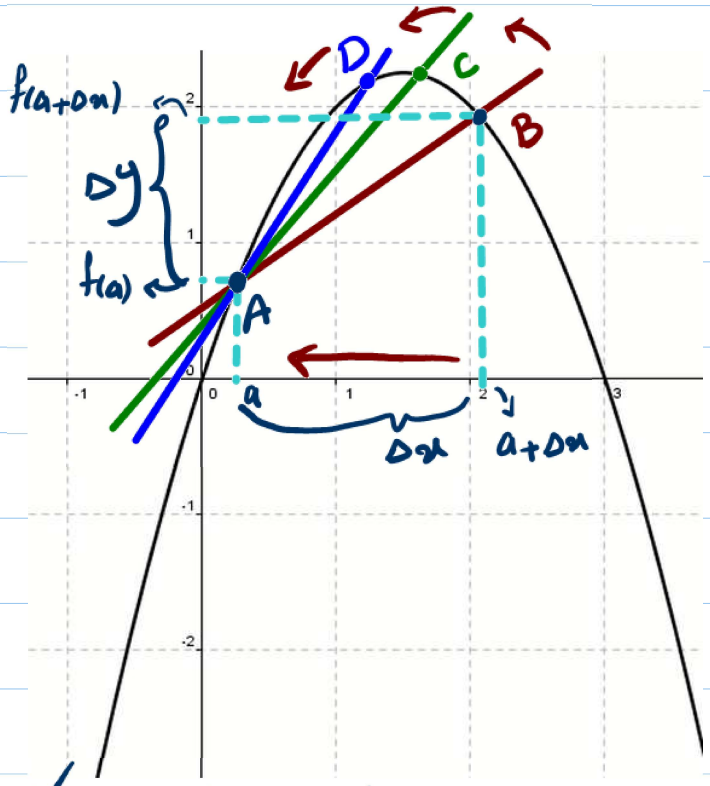
از لحاظ احساسی خط d_2 در B بر تابع مماس است ولی خط d_1 در A بر منحنی تابع مماس نیست.

تعریف نیرو دقیق از خط مماس :

خط را گویند که منحنی تابع را در آن نقطه فقط لمس می‌کند. به صورت نیرو دقیق

خطی تعریف می‌شود که از دو نقطه واقع بر منحنی که بی نهایت به یکدیگر نزدیک اند می گذرد.

مثال: تابع $y = -x^2 + 3x$ را در نظر بگیرید.

هر خطی که از دو نقطه منحنی می گذرد را خط قاطع می نامیم مانند : AB ، AC ، AD .

فرض کنید نقطه A ثابت باشد و نقطه B را به نقطه A نزدیک و نزدیک تر می کنیم.

این عمل معادل این است که $\Delta x \to 0$. ضمن انجام این عمل، خط قاطع حول نقطه ثابت A گردش می کند. این خط قاطع را برای یک وضعیت حدی است.

همین وضعیت حدی است که ما می خواهیم خط مماس بر منحنی در نقطه A باشد.

حال اگر شیب خط قاطع AB را $\frac{\Delta y}{\Delta x}$ در نظر بگیریم. با این کار این عمل حدی شیب خط قاطعی که به نقطه A بسیار بسیار نزدیک است به صورت : $\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x}$ خواهد بود.

تعریف دقیق خط مماس :

فرض کنید تابع f در $x=a$ پیوسته باشد، خط مماس بر نمودار تابع f در نقطه $A(a,f(a))$ عبارت است از خطی که از نقطه A می‌گذرد و دارای شیبی است که از محاسبه حد زیر بدست می‌آید :

$$\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{f(a+\Delta x)-f(a)}{\Delta x}$$

به شرطی که این حد موجود باشد.

تذکر مهم : اگر حد بالا نامتناهی شود یعنی: $\lim_{\Delta x \to 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \pm\infty$ آنگاه خط مماس، خط $x=a$ تعریف می‌شود.

نکته : اگر هیچ‌یک از حالت‌های بالا برقرار نباشد آنگاه خط مماس در A وجود ندارد.

مثال: معادله خط مماس بر منحنی تابع $y=x^2+3$ را در نقطه‌ای به طول ۲- بنویسید.

$a=x=-2 \longrightarrow f(-2)=(-2)^2+3=4+3=7 \rightarrow A(-2,7)$

نقطه تماس

$$m=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{\Delta y}{\Delta x}=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{f(-2+\Delta x)-f(-2)}{\Delta x}=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{\left((-2+\Delta x)^2+3\right)-7}{\Delta x}$$

$$=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{4-4\Delta x+\Delta x^2+3-7}{\Delta x}=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{\Delta x^2-4\Delta x}{\Delta x}$$

$$=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{\Delta x(\Delta x-4)}{\Delta x}=0-4=-4$$

$$y-7=-4(x+2)$$

$$y=-4x-8+7 \longrightarrow y=-4x-1$$

معادله خط مماس در نقطه $A(-2,7)$

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم : مشتق

درس اول : آشنایی با مفهوم مشتق

جلسه دوم: صفحات ۷۲ تا۷۴

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش
و پرورش استان
همدان

معاونت آموزش
متوسطه

اداره تکنولوژی و
گروه های
آموزشی

گروه ریاضی
استان همدان

در جلسه قبل با تعریف خط مماس آشنا شدیم. حال به بحث اصلی یعنی مشتق می پردازیم.

تعریف مشتق :

اگر $a \in D_f$ باشد مشتق تابع f در نقطه $x = a$ را با $f'(a)$ نشان می دهیم

و این گونه تعریف می کنیم :

$$f'(a) = \lim_{\Delta x \to 0} \frac{f(a+\Delta x) - f(a)}{\Delta x}$$

به شرطی که حد بالا وجود داشته باشد.

همانطور که می بینید شیب خط مماس بر نمودار تابع f در نقطه $A(a, f(a))$

دقیقاً برابر مشتق تابع f در $x = a$ است. به حد بالا شیب منحنی در a هم گفته می شود.

نکته: اکثر اوقات از h به جای Δx استفاده می شود و تعریف مشتق به این صورت

نوشته می شود :

$$f'(a) = \lim_{h \to 0} \frac{f(a+h) - f(a)}{h}$$

مثال: اگر $f(x)=3x^2+12$ باشد، مشتق تابع f را در نقطه $x=a$ بیابید.

$f(a+h)$ $\qquad$ $f(a)$

$$f'(a)=\lim_{h\to 0}\frac{3(a+h)^2+12-(3a^2+12)}{h}$$

$$=\lim_{h\to 0}\frac{3(a^2+2ah+h^2)+12-3a^2-12}{h}$$

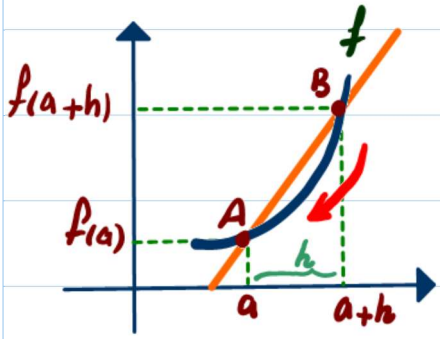
$$=\lim_{h\to 0}\frac{3a^2+6ah+3h^2-3a^2}{h}$$

$$=\lim_{h\to 0}\frac{3h^2+6ah}{h}=\lim_{h\to 0}\frac{h(3h+6a)}{h}$$

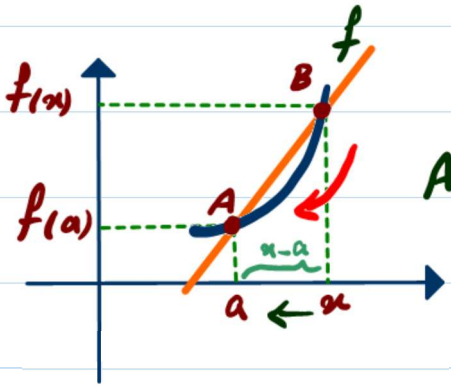
$$=3\times 0+6a=6a$$

$$f'(a)=6a$$

حال می‌خواهیم با تغییری در نمادگذاری‌ها تعریف دیگری از مشتق ارائه دهیم. به شکل‌های زیر دقت کنید

$$\text{شیب خط مماس در } A = f'(a) = \lim_{h \to 0} \frac{f(a+h) - f(a)}{h}$$

$$\text{شیب خط مماس در } A = f'(a) = \lim_{x \to a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a}$$

تعریف دیگری برای مشتق:

اگر $a \in D_f$ باشد، مشتق تابع f در $x = a$ به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$f'(a) = \lim_{x \to a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a}$$

به شرطی که حد بالا وجود داشته باشد.

مثال: برای تابع $f(x)=-x^2+10x$ مقادیر $f'(5), f'(8)$ را محاسبه کنید.

$$f'(5)=\lim_{x\to 5}\frac{f(x)-f(5)}{x-5}$$

$$f(5)=-5^2+10\times 5$$
$$=-25+50=25$$

$$=\lim_{x\to 5}\frac{-x^2+10x-25}{x-5}=\lim_{x\to 5}\frac{-(x^2-10x+25)}{x-5}$$

$$=\lim_{x\to 5}\frac{-(x-5)^2}{x-5}=\lim_{x\to 5}-(x-5)=0$$

$$f'(8)=\lim_{x\to 8}\frac{f(x)-f(8)}{x-8}$$

$$f(8)=-8^2+10\times 8$$
$$=-64+80=16$$

$$=\lim_{x\to 8}\frac{-x^2+10x-16}{x-8}=\lim_{x\to 8}\frac{-(x^2-10x+16)}{x-8}$$

$$=\lim_{x\to 8}\frac{-(x-8)(x-2)}{x-8}=\lim_{x\to 8}-(x-2)$$

$$=-(8-2)=-6$$

مثال: مقدار مشتق تابع $f(x)=(x-1)(x-2)\dots(x-5)$ را در نقطه $x=5$ حساب کنید.

$$f'(5)=\lim_{x\to 5}\frac{(x-1)\cdots(x-5)-0}{x-5}$$

$$f(5)=(5-1)(5-2)\dots(5-5)=0$$

$$=\lim_{x\to 5}(x-1)(x-2)(x-3)(x-4)=4\times 3\times 2\times 1=24$$

مثال: اگر $f(2)=5$ و $f'(2)=-3$ باشد، حاصل $\lim_{x\to 2}\frac{f^2(x)-f^2(2)}{x^2-4}$ را بیابید.

از اتحاد مزدوج استفاده می‌کنیم.

$$\lim_{x\to 2}\frac{(f(x)-f(2))(f(x)+f(2))}{(x-2)(x+2)}$$

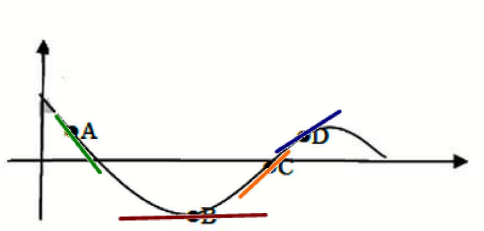
$$=\lim_{x\to 2}\frac{f(x)-f(2)}{x-2}\times\lim_{x\to 2}\frac{f(x)+f(2)}{x+2}$$

$$=f'(2)\times\frac{f(2)+f(2)}{2+2}=-3\times\frac{2\times 5}{4}=-3\times\frac{5}{2}$$

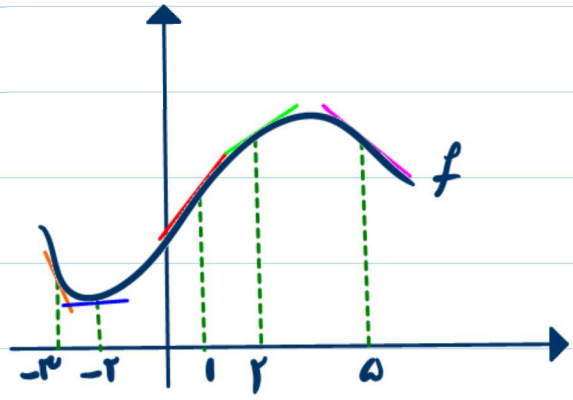
$$=-\frac{15}{2}$$

مثال: نقاط داده شده روی منحنی زیر را با شیب‌های ارائه شده در جدول نظیر کنید.

شیب	۱	۰	$\frac{۱}{۲}$	-۲
نقطه	C	B	D	A

مثال: با در نظر گرفتن نمودار تابع f در شکل زیر، درستی یا نادرستی گزاره‌های زیر را بررسی کنید.

الف) $f'(۱) > f'(۲)$ درست زیرا خط قرمز به تندی‌ها نزدیک‌تر

ب) $f'(۵) > f'(-۳)$ درست زیرا خط صورتی به تندی‌ها نزدیک‌تر

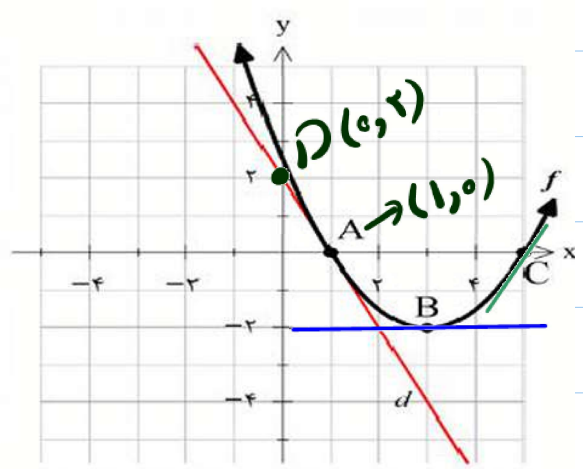
پ) $f'(-۲) < f'(۵)$ نادرست زیرا عدد منفی < ۰

ت) $f'(-۳) < f'(-۲) < f'(۲) < f'(۱)$ درست.

مثال: در نمودار مقابل خط d در نقطه $x=1$ بر نمودار مماس شده است:

الف)مشتق تابع f را در نقطه $x=1$ محاسبه کنید.

ب) شیب نمودار را در نقاط C, B مقایسه کنید.

الف) $f'(1)=$ شیب خط مماس بر f در نقطه A

$$m_d = \frac{y_D - y_A}{x_D - x_A} = \frac{2-0}{0-1} = -2 \rightarrow f'(1)$$

ب) یک عدد مثبت

$$m_C > m_B^{\circ}$$

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم : مشتق

درس اول : آشنایی با مفهوم مشتق

جلسه سوم: حل تمرین صفحه۷۵و۷۶

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

گروه ریاضی استان همدان

۱ اگر $f(x)=3x^2-2x+1$، $f'(2)$ را به‌دست آورید و معادله خط مماس بر منحنی f را در نقطه‌ای به طول ۲ واقع بر آن بنویسید.

$3\times4-2\times2+1=12-4+1=9$

$$f'(2)=\lim_{x\to2}\frac{f(x)-f(2)}{x-2}=\lim_{x\to2}\frac{3x^2-2x+1-9}{x-2}=\lim_{x\to2}\frac{3x^2-2x-8}{x-2}$$

$3x^2-2x-8$ | $x-2$

روش هورنر

	3	-2	-8
2	3	$2\times3-2=4$	$2\times4-8=0$

باقی‌مانده

ضریب قسمت: $3x+4$

$$f'(2)=\lim_{x\to2}\frac{(x-2)(3x+4)}{x-2}=3\times2+4=10$$

$m=f'(2)=10$ مماس

$A(2,f(2))\Rightarrow A(2,9)$

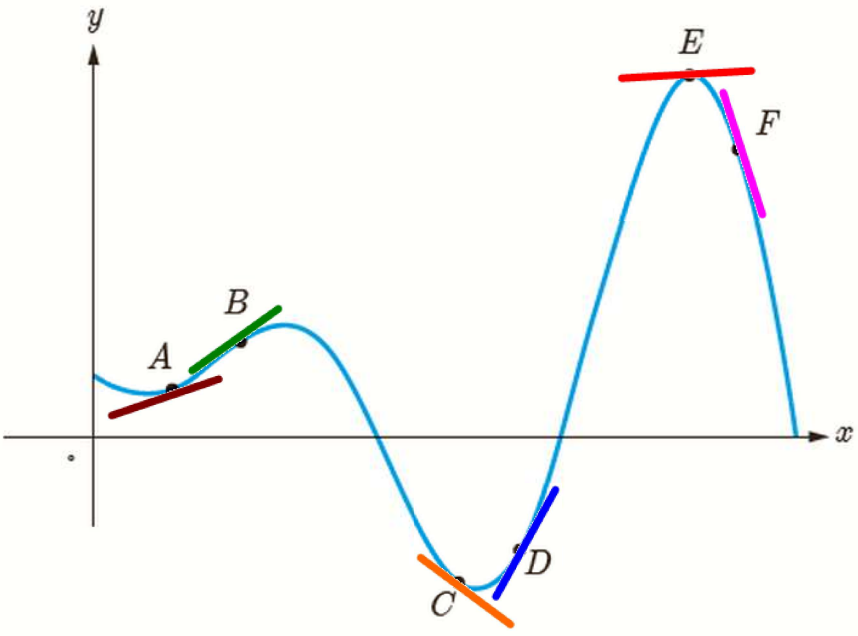
$$y-9=10(x-2)$$

$$y=10x-20+9 \Rightarrow y=10x-11$$

معادله خط مماس در A

۲ نقاط داده شده روی منحنی زیر را با شیب‌های ارائه شده در جدول نظیر کنید.

نقطه	شیب
F	-۳
C	-۱
E	۰
A	$\frac{۱}{۲}$
B	۱
D	۲

۳ برای نمودار $y = f(x)$ در شکل زیر شیب‌های داده شده از «الف» تا «ج» را از کوچک‌ترین به بزرگ‌ترین مرتب کنید.

الف) شیب نمودار در نقطه A : m_1

ب) شیب نمودار در نقطه B : m_2

پ) شیب نمودار در نقطه C : m_3

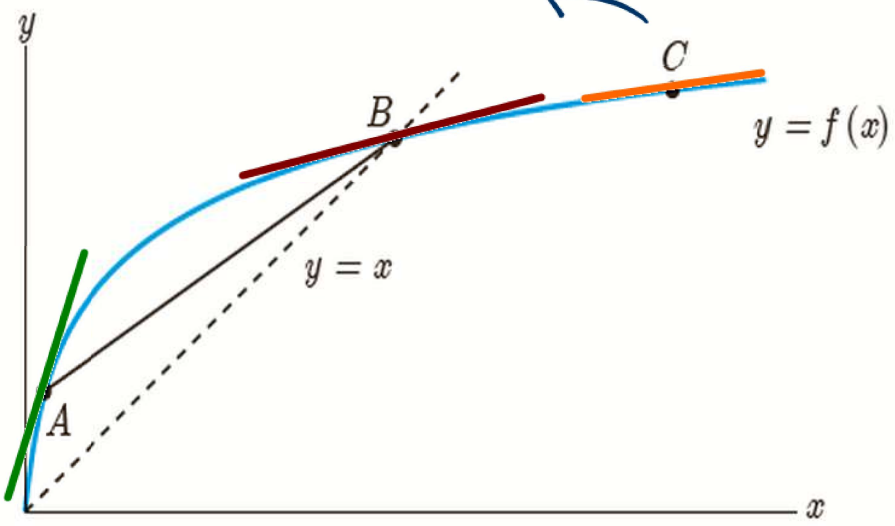
ت) شیب خط AB : m_4

ث) شیب خط $y=2$: $m_5 = 0$

ج) شیب خط $y=x$: $m_6 = 1$

شیب‌های داده شده از «الف» تا «ج» را به ترتیب m_1 , m_2 , ... و m_6 در نظر بگیرید.

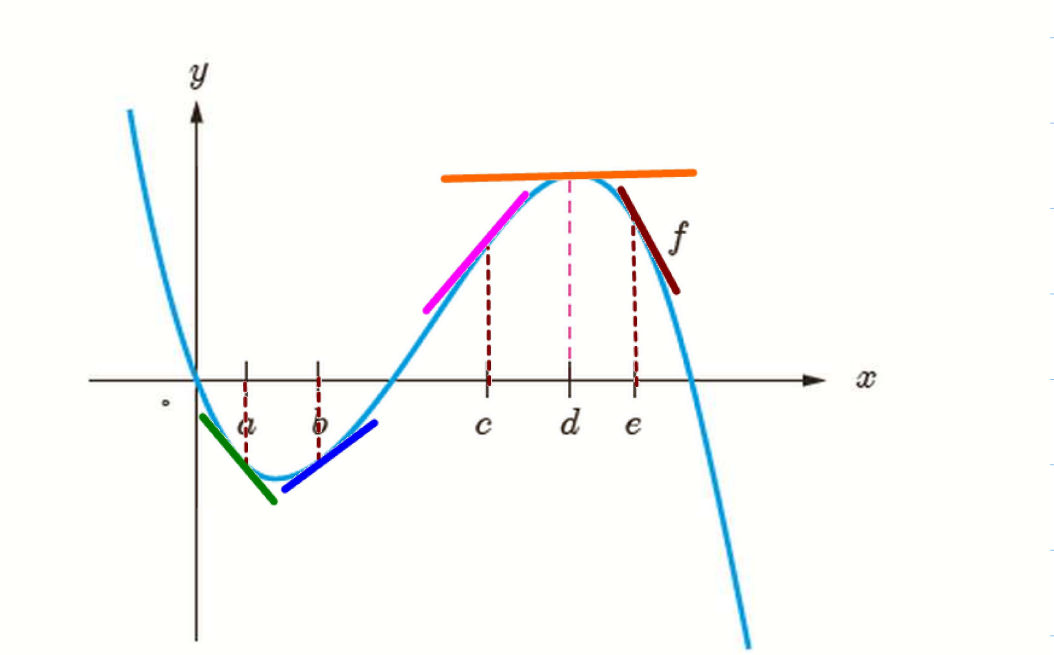
هرچه به کمان‌ها نزدیک‌تر تیزتر

$m_5 < m_3 < m_2 < m_4 < m_6 < m_1$

۴ با در نظر گرفتن نمودار f در شکل، نقاط به طول‌های a, b, c, d و e را با مشتق‌های داده شده در جدول نظیر کنید.

x	$f'(x)$
d	۰
b	۰/۵
c	۲
a	−۰/۵
e	−۲

۵ نقاطی مانند $A، B، C، D، E، F$ و G را روی نمودار $y=f(x)$ مشخص کنید به طوری که :

الف) A، نقطه‌ای روی نمودار است که شیب خط مماس بر نمودار در آن منفی است.

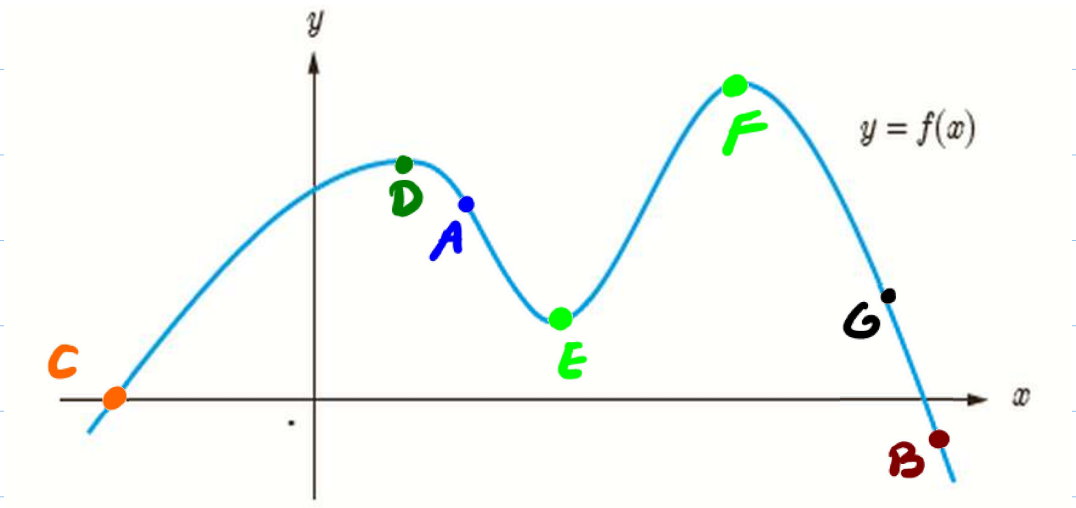
ب) B نقطه‌ای روی نمودار تابع است که مقدار تابع و مقدار مشتق در آن منفی است.

پ) C نقطه‌ای روی نمودار است که مقدار تابع در آنجا صفر است ولی مقدار مشتق در آن مثبت است.

ت) D نقطه‌ای روی منحنی است که مشتق در آنجا صفر است.

ث) نقاط E و F نقاط متفاوتی روی منحنی هستند که مشتق یکسان دارند.

ج) G نقطه‌ای روی منحنی است که مقدار تابع در آنجا مثبت ولی مقدار مشتق منفی است.

۶ اگر $f(x)=x^3-2$ ، $f'(-1)$ را به‌دست آورید.

$$f'(-1)=\lim_{x\to -1}\frac{f(x)-f(-1)}{x-(-1)}=\lim_{x\to -1}\frac{x^3-2-(-3)}{x+1}$$

$$=\lim_{x\to -1}\frac{x^3+1}{x+1}=\lim_{x\to -1}\frac{(x+1)(x^2-x+1)}{x+1}$$

$$=(-1)^2-(-1)+1=1+1+1=3$$

۷ نقاط $A، B، C، D، E$ و F را روی منحنی زیر در نظر می‌گیریم. در مورد شیب منحنی در این نقاط کدام گزاره درست و کدام‌یک نادرست است؟

الف) شیب منحنی در همه این نقاط مثبت است. نادرست

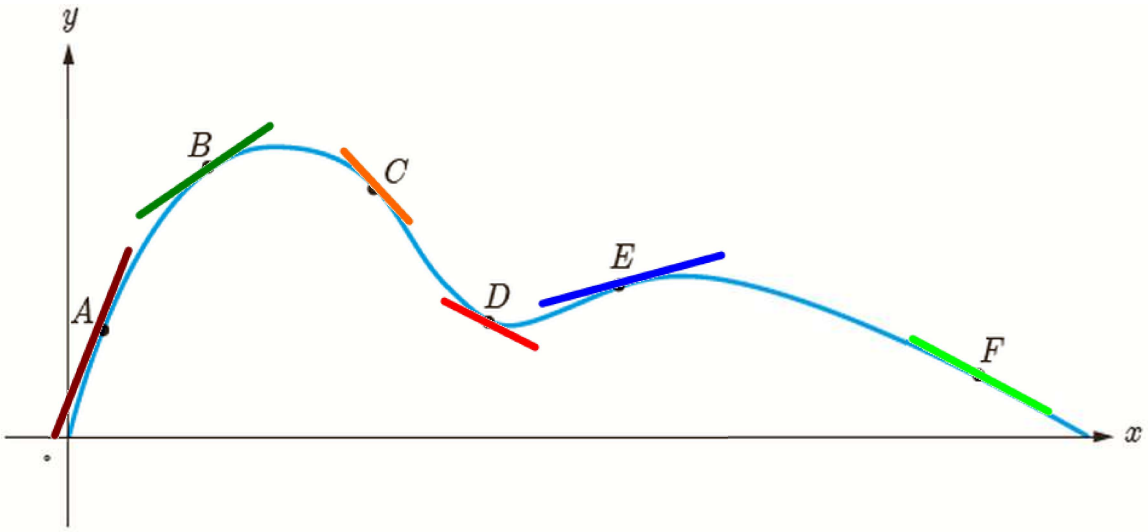
ب) $m_A<m_B$ (شیب خط مماس بر منحنی در نقطه A را با m_A نمایش داده‌ایم) نادرست

پ) $m_E<m_B<m_A$ درست

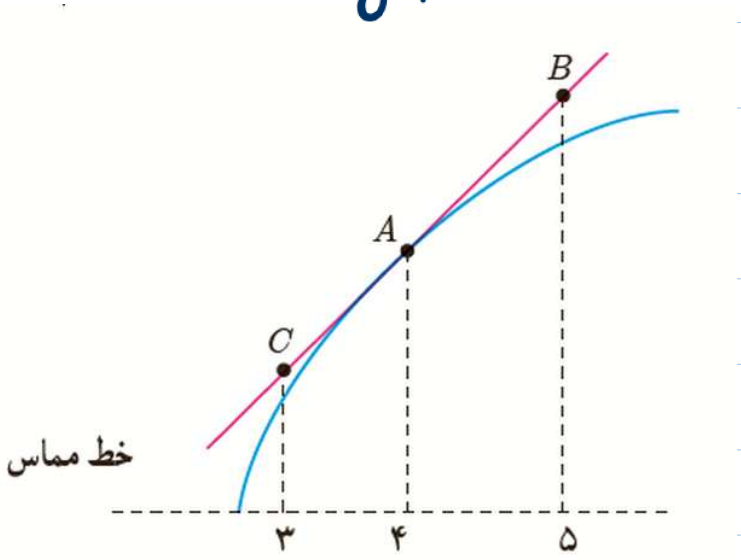
ت) شیب منحنی در نقاط $D، F$ و C منفی است. درست

ث) $m_F<m_D<m_C$ نادرست ← درست این قسمت: $m_C<m_D<m_F$

ج) $m_C<m_D<m_F<m_E<m_B<m_A$ درست

۸ برای تابع f در شکل روبه‌رو داریم : $f'(۴)=۱/۵$ و $f(۴)=۲۵$ باتوجه به شکل مختصات نقاط A , B و C را بیابید.

$A(۴, f(۴)) \rightarrow A(۴, ۲۵)$

معادله خط مماس بر f در A :

$y - ۲۵ = ۱/۵(x - ۴)$

$y = ۱/۵x - ۶ + ۲۵ \rightarrow y = ۱/۵x + ۱۹$

$x_B = ۵ \xrightarrow[B]{\text{روی خط مماس}} y_B = ۱/۵ \times ۵ + ۱۹ = ۷/۵ + ۱۹ = ۲۶/۵$

$x_C = ۳ \xrightarrow[C]{\text{روی خط مماس}} y_C = ۱/۵ \times ۳ + ۱۹ = ۴/۵ + ۱۹ = ۲۳/۵$

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم: مشتق

درس دوم: مشتق‌پذیری و پیوستگی

جلسه چهارم: صفحات ۷۷و۷۸

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

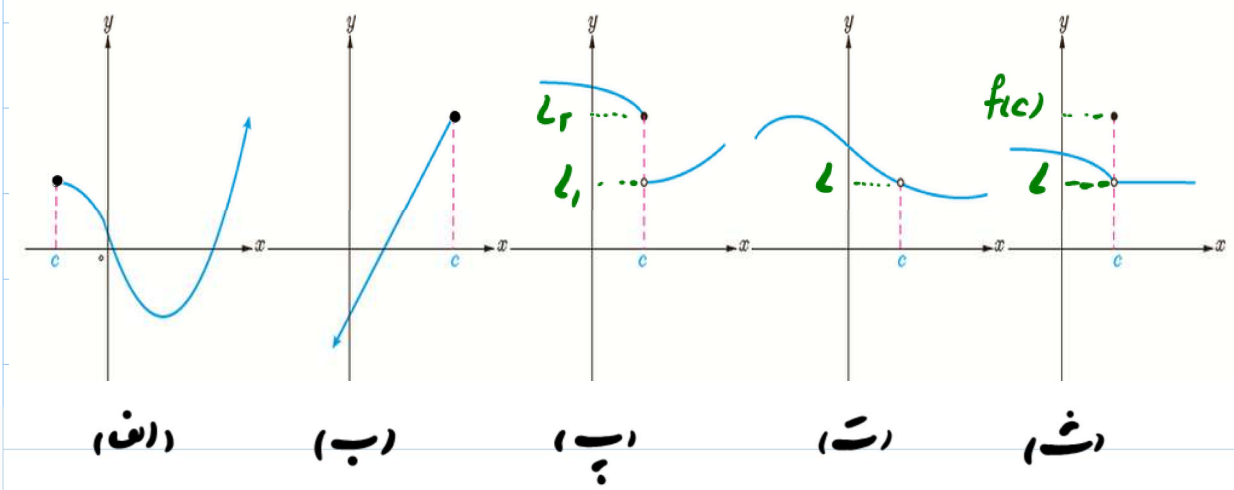
گروه ریاضی استان همدان

یادآوری :

تعریف پیوستگی : تابع f را در $x=c$ پیوسته گوئیم هرگاه : $\lim_{x\to c} f(x) = f(c)$

یعنی مقادیر $f(c)$ و $\lim_{x\to c} f(x)$ موجود و با هم برابر باشند .

مثال :

(الف) (ب) (پ) (ت) (ث)

الف) $\lim_{x\to c^-} f(x)$ موجود نیست پس $\lim_{x\to c} f(x)$ وجود ندارد پس تابع در $x=c$ پیوسته نیست

ب) $\lim_{x\to c^+} f(x)$ موجود نیست پس $\lim_{x\to c} f(x)$ وجود ندارد پس تابع در $x=c$ پیوسته نیست

پ) $\lim_{x\to c^+} f(x) \neq \lim_{x\to c^-} f(x)$ پس $\lim_{x\to c} f(x)$ وجود ندارد پس تابع در c پیوسته نیست

ت) $\lim_{x\to c} f(x)$ وجود دارد ولی $f(c)$ موجود نیست پس تابع در c پیوسته نیست .

ث) $\lim_{x\to c} f(x)$ و $f(c)$ هردو موجودند ولی با هم برابر نیستند پس تابع در c پیوسته نیست .

مشتق یک طرفه:

f در $x=a$ را مشتق راست تابع $\lim\limits_{x\to a^+}\frac{f(x)-f(a)}{x-a}$ یا $\lim\limits_{h\to 0^+}\frac{f(a+h)-f(a)}{h}$

می‌نامیم و با $f'_+(a)$ نمایش می‌دهیم.

f در $x=a$ را مشتق چپ تابع $\lim\limits_{x\to a^-}\frac{f(x)-f(a)}{x-a}$ یا $\lim\limits_{h\to 0^-}\frac{f(a+h)-f(a)}{h}$

می‌نامیم و با $f'_-(a)$ نمایش می‌دهیم.

مثال: مشتق چپ و راست تابع $f(x)=\begin{cases}x^2+5 & x<2\\ 4x+1 & x\geq 2\end{cases}$ را در $x=2$ بیابید.

$$f'_+(2)=\lim_{x\to 2^+}\frac{4x+1-9}{x-2}=\lim_{x\to 2^+}\frac{4x-8}{x-2}=\lim_{x\to 2^+}\frac{4(x-2)}{x-2}=4$$

($4x+1\to 4\times 2+1$)

$$f'_-(2)=\lim_{x\to 2^-}\frac{x^2+5-9}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}\frac{x^2-4}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}\frac{(x-2)(x+2)}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}x+2$$

$$=4$$

دقت کنید مقدار $f(2)$ برای مشتق چپ و راست از ضابطه اول بدست می‌آید.

حال می‌خواهیم وارد بحث مشتق‌پذیری شویم، یعنی بدانیم که تابع در چه نقطه‌ای مشتق دارد و در چه نقطه‌ای مشتق ندارد.

تعریف: تابع f را در a مشتق‌پذیر می‌گوئیم اگر $f'(a)$ وجود داشته باشد.

تذکر: وجود $f'(a)$ به این معناست که مشتق‌های چپ و راست موجود، متناهی و برابر باشند.

قضیه: اگر تابع f در a مشتق‌پذیر باشد آنگاه f در a پیوسته است.

اثبات: بنابه فرض f در a مشتق‌پذیر است پس $f'(a)$ وجود دارد یعنی:

$$f'(a) = \lim_{x \to a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a} \quad \text{وجود دارد}$$

شرط موجود بودن $f(a)$ برقرار است زیرا در غیر این صورت حد بالا بی‌معناست.

حد مقابل را در نظر بگیرید:

$$\lim_{x \to a} \left(f(x) - f(a) \right)$$

$$= \lim_{x \to a} \left((x-a) \times \frac{f(x) - f(a)}{(x-a)} \right) = \lim_{x \to a} (x-a) \times \lim_{x \to a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a}$$

$$= 0 \times f'(a) = 0$$

$$\Rightarrow \lim_{x \to a} (f(x) - f(a)) = 0 \rightarrow \lim_{x \to a} f(x) - \lim_{x \to a} f(a) = 0 \rightarrow \lim_{x \to a} f(x) = f(a)$$

($\lim_{x \to a} f(a) = f(a)$)

نتیجه: اگر تابع f در $x=a$ پیوسته نباشد در a مشتق‌پذیر هم نیست.

تذکر: عکس قضیه بالا درست نیست. یعنی اگر f در $x=a$ پیوسته باشد لزوماً در a مشتق‌پذیر نیست.

مثال: مشتق‌پذیری تابع $f(x)=\begin{cases} 2x-1 & x<2 \\ 8-x & x\geq 2 \end{cases}$ را در $x=2$ بررسی کنید.

$$\lim_{x\to 2^+} f(x)=\lim_{x\to 2}(8-x)=6 \quad , \quad \lim_{x\to 2^-} f(x)=\lim_{x\to 2}(2x-1)=3 \quad , \quad \underline{f(2)=6}$$

پس تابع f در 2 پیوسته است

$$\lim_{x\to 2} f(x)=f(2)=6$$

$$f'_+(2)=\lim_{x\to 2^+}\frac{8-x-6}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{-x+2}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{-(x-2)}{x-2}=-1$$

$$f'_-(2)=\lim_{x\to 2^-}\frac{2x-1-6}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{2x-7}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{2(x-2)}{x-2}=2$$

$$f'_+(2)\neq f'_-(2)$$

پس تابع f در $x=2$ مشتق‌پذیر نیست.

مثال: مشتق‌پذیری تابع $f(x)=\begin{cases}3x & x\geq 1\\ x^2 & x<1\end{cases}$ را در $x=1$ بررسی کنید.

$\lim_{x\to 1^+} 3x = 3$ ، $\lim_{x\to 1^-} x^2 = 1$ ، $f(1)=3 \Rightarrow \lim_{x\to 1} f(x)$ وجود ندارد

پس تابع در $x=1$ پیوسته نیست لذا مشتق‌پذیر هم نخواهد بود.

مثال: اگر تابع $f(x)=\begin{cases}ax+1 & x\geq 2\\ x^2+b & x<2\end{cases}$ در $x=2$ مشتق‌پذیر باشد، a و b را بیابید.

شرط پیوستگی: $\lim_{x\to 2^+} ax+1 = 2a+1$ ، $\lim_{x\to 2^-} x^2+b = 4+b$ ، $f(2)=2a+1$

$\Rightarrow 2a+1 = 4+b \rightarrow 2a+1-4=b \rightarrow b=2a-3$

$$f'_+(2)=\lim_{x\to 2^+}\frac{ax+1-(2a+1)}{x-2}=\lim_{x\to 2^+}\frac{ax+1-2a-1}{x-2}=\lim_{x\to 2^+}\frac{a(x-2)}{x-2}=a$$

$$f'_-(2)=\lim_{x\to 2^-}\frac{x^2+b-(2a+1)}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}\frac{x^2+2a-3-2a-1}{x-2}$$

(b را $2a-3$ قرار دادیم)

$$\lim_{x\to 2}\frac{x^2-4}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{(x-2)(x+2)}{x-2}=2+2=4$$

$f'_+(2)=f'_-(2) \Rightarrow a=4 \rightarrow b=2\times 4-3=8-3=5$

$a=4$, $b=0$

مثال: اگر $f(x)=\begin{cases} x^2 & x<0 \\ x & x\geq 0 \end{cases}$ نشان دهید $f'_+(0)$, $f'_-(0)$ موجودند ولی $f'(0)$ موجود نیست.

$f(0)=0$, $\lim_{x\to 0^-} x^2 = 0^2 = 0$, $\lim_{x\to 0^+} x = 0$ ← تابع در $x=0$ پیوسته است

$$f'_+(0) = \lim_{x\to 0^+} \frac{x-0}{x-0} = \lim_{x\to 0^+} \frac{x}{x} = 1$$

$$f'_-(0) = \lim_{x\to 0^-} \frac{x^2-0}{x-0} = \lim_{x\to 0} x = 0$$

$f'_+(0) \neq f'_-(0)$ ⇒ $f'(0)$ موجود نیست.

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم: مشتق

درس دوم: مشتق‌پذیری و پیوستگی

جلسه پنجم: صفحات ۷۹تا۸۱

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

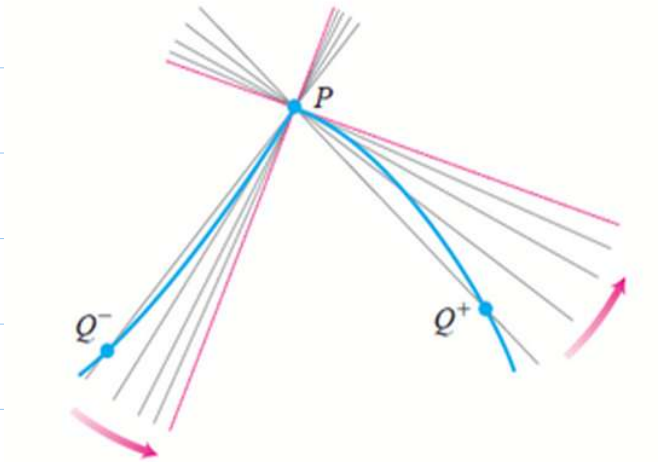
گروه ریاضی استان همدان

مشتق ناپذیری

دسته اول: همانطور که در جلسه قبل دیدیم تابع در نقاطی که در آن‌ها پیوسته نیست مشتق‌پذیر نیست.

دسته دوم: اگر f در $x=a$ پیوسته باشد، چنانچه مشتق‌های چپ و راست موجود، متناهی و نابرابر باشند و یا حداکثر یکی از مشتق‌های چپ و راست نامتناهی باشد، f در a مشتق‌پذیر نیست. به این نقطه، نقطهٔ **گوشه‌ای** یا زاویه‌دار می‌گوییم.

تذکر: در نقاط گوشه‌ای دو نیم مماس بر تابع قابل رسم است.

مثال: به کمک تعریف مشتق، مشتق‌پذیری تابع $f(x)=|x^2-4|$ را در $x=2$ بررسی کنید.

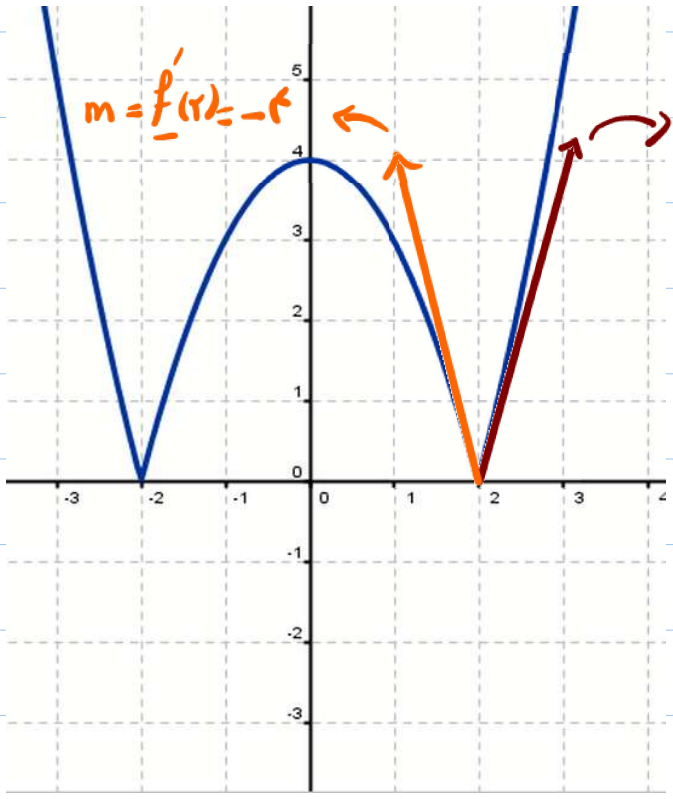
$$f'_+(2)=\lim_{x\to 2^+}\frac{|x^2-4|-0}{x-2}=\lim_{x\to 2}\frac{x^2-4}{x-2}$$

x	-2		2
x^2-4	$+$	0	$-$	0	$+$

$$=\lim_{x\to 2^+}\frac{(x-2)(x+2)}{x-2}=4$$

$$f'_-(2)=\lim_{x\to 2^-}\frac{|x^2-4|-0}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}\frac{-(x^2-4)}{x-2}=\lim_{x\to 2^-}-\frac{(x-2)(x+2)}{x-2}=-4$$

پس تابع f در $x=2$ مشتق‌پذیر نیست و این نقطه یک نقطه گوشه است $f'_-(2)\neq f'_+(2)$

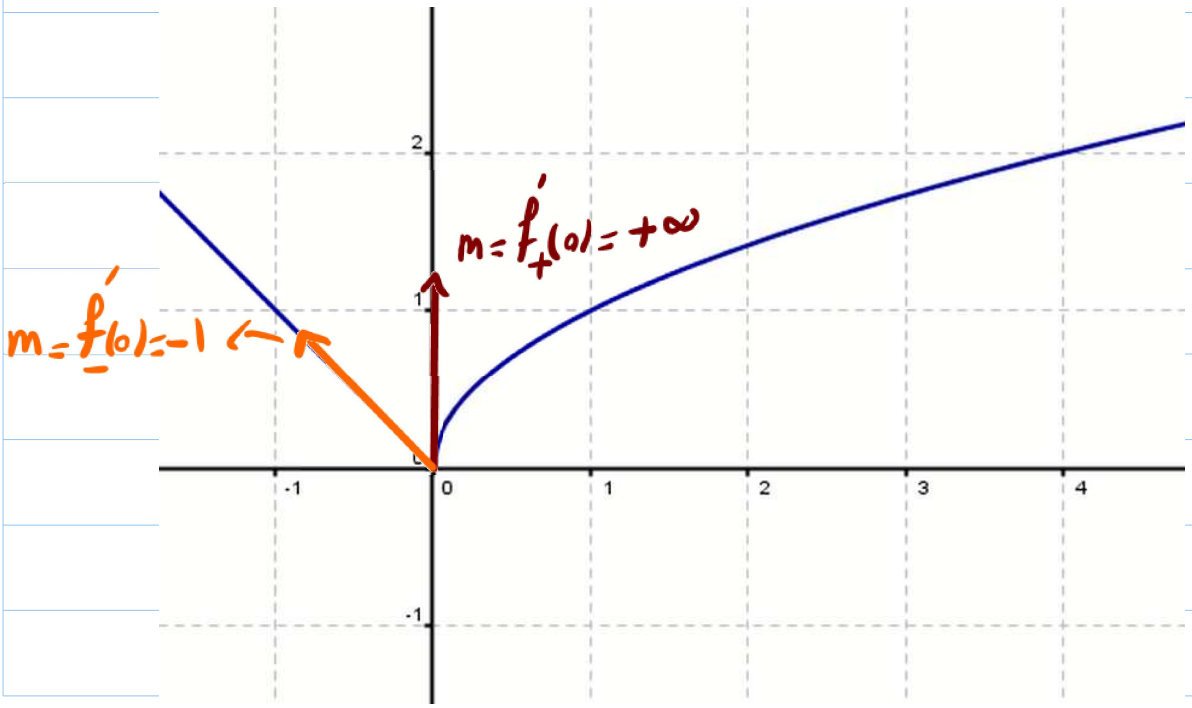
مثال: نشان دهید تابع $f(x)=\begin{cases}\sqrt{x} & x\geq 0\\ -x & x<0\end{cases}$ در $x=0$ نقطه گوشه‌ای دارد.

$$f'_+(0)=\lim_{x\to 0^+}\frac{\sqrt{x}-0}{x-0}=\lim_{x\to 0^+}\frac{\sqrt{x}}{x}\times\frac{\sqrt{x}}{\sqrt{x}}=\lim_{x\to 0^+}\frac{x}{x\sqrt{x}}$$

$$=\lim_{x\to 0^+}\frac{1}{\sqrt{x}}=\frac{1}{0^+}=+\infty$$

$$f'_-(0)=\lim_{x\to 0^-}\frac{-x-0}{x-0}=\lim_{x\to 0^-}\frac{-x}{x}=-1$$

پس f در $x=0$ مشتق‌پذیر نیست و این نقطه گوشه‌ای است زیرا $f'_+(0)\neq f'_-(0)$

مثال: معادله نیم‌مماس‌های قبل رسم تابع $f(x)=|x|\sqrt{x+2}$ را در $x=0$ بدست آورید.

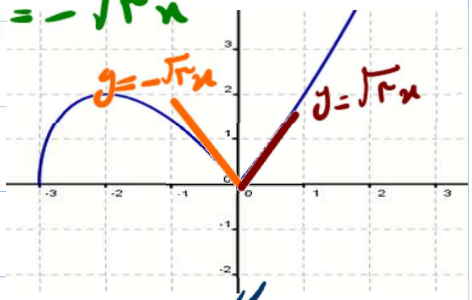
$$f'_+(0)=\lim_{x\to 0^+}\frac{|x|\sqrt{x+2}-0}{x-0}=\lim_{x\to 0^+}\frac{x\sqrt{x+2}}{x}=\sqrt{2}$$

($f(0)=0$)

$$f'_-(0)=\lim_{x\to 0^-}\frac{|x|\sqrt{x+2}-0}{x-0}=\lim_{x\to 0^-}\frac{-x\sqrt{x+2}}{x}=-\sqrt{2}$$

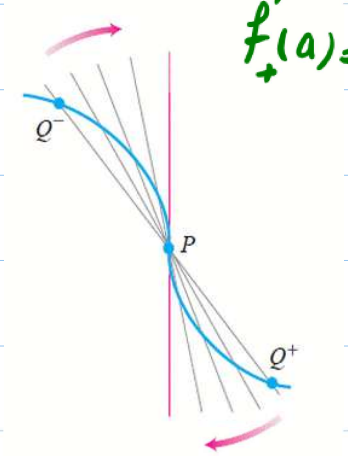
نیم‌مماس راست: $y-0=\sqrt{2}(x-0)\to y=\sqrt{2}x$ $\quad A(0,0)$

نیم‌مماس چپ: $y-0=-\sqrt{2}(x-0)\to y=-\sqrt{2}x$

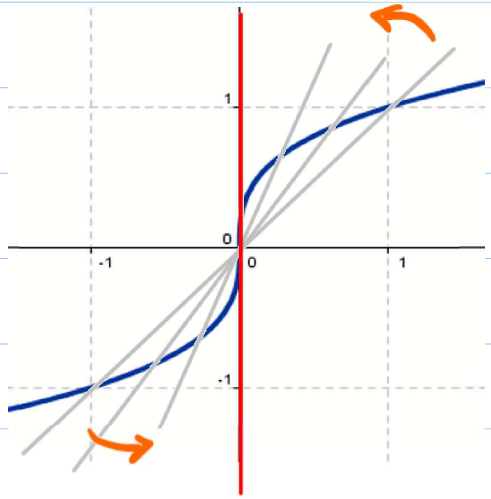

دسته سوم: اگر f در $x=a$ پیوسته باشد و مشتق‌های چپ و راست در a نامتناهی و هم‌علامت باشند، آنگاه در $x=a$ مشتق‌پذیر نیست.

نکته: در این حالت تابع در این نقطه دارای نیم‌مماس قائم با معادله $x=a$ است.

$f'_+(a) = f'_-(a) = -\infty$

$f'_+(a) = f'_-(a) = +\infty$

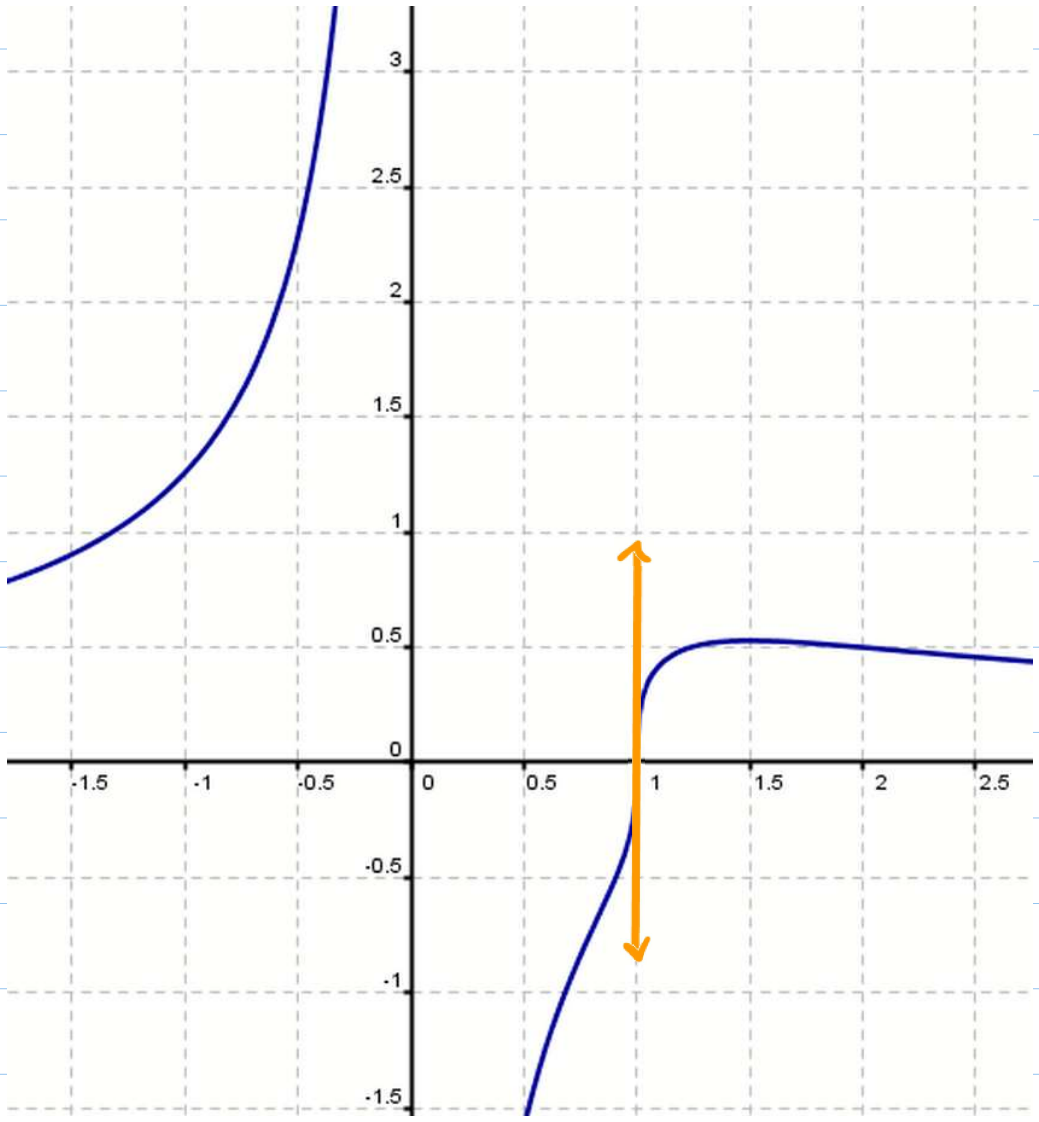
مثال: مشتق‌پذیری تابع $g = \dfrac{\sqrt[3]{x-1}}{x}$ را در $x=1$ بررسی کنید.

$$f'_+(1) = \lim_{x\to 1^+} \frac{\frac{\sqrt[3]{x-1}}{x} - 0}{x-1} = \lim_{x\to 1^+} \frac{\sqrt[3]{x-1}}{x(x-1)} \times \frac{\sqrt[3]{(x-1)^2}}{\sqrt[3]{(x-1)^2}}$$

$$= \lim_{x\to 1^+} \frac{\sqrt[3]{(x-1)^3}}{x(x-1)\sqrt[3]{(x-1)^2}} = \frac{1}{1\times 0^+} = \frac{1}{0^+} = +\infty$$

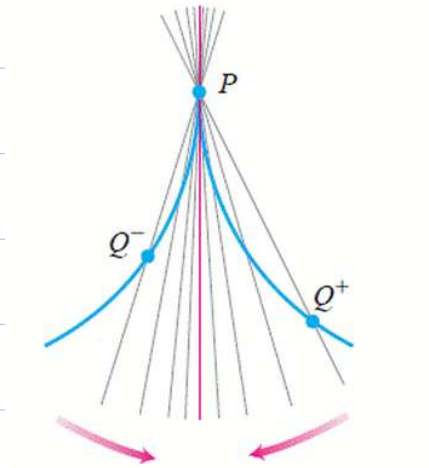
به طریق مشابه: $f'_-(1) = \lim_{x\to 1^-} \dfrac{(x-1)}{x(x-1)\sqrt[3]{(x-1)^2}} = \dfrac{1}{1\times 0^+} = \dfrac{1}{0^+} = +\infty$

پس تابع در $x=1$ مشتق‌پذیر نیست و تابع در این نقطه مماس قائم دارد.

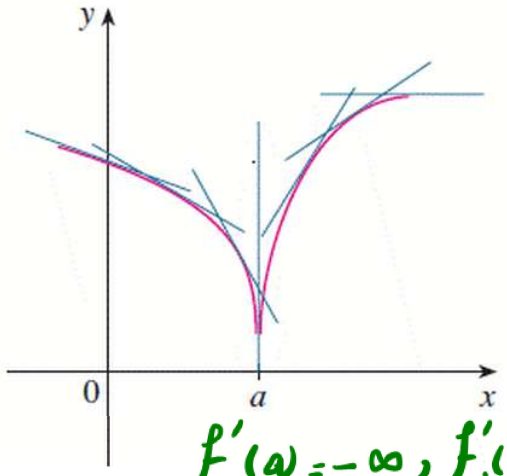

3
2.5
2
1.5
1
0.5
0
-0.5
-1
-1.5
-1.5
-1
-0.5
0
0.5
1
1.5
2
2.5

دسته چهارم: اگر f در $x=a$ پیوسته باشد و مشتق چپ و راست در a ناشناهی و نیز هم علامت باشند، آنگاه f در a مشتق پذیر نیست. به این نقطه، نقطه بازگشت گفته می‌شود.

نکته: در نقطه بازگشت مماس قائم بر تابع قابل رسم است.

$f'_-(a)=+\infty$ ، $f'_+(a)=-\infty$

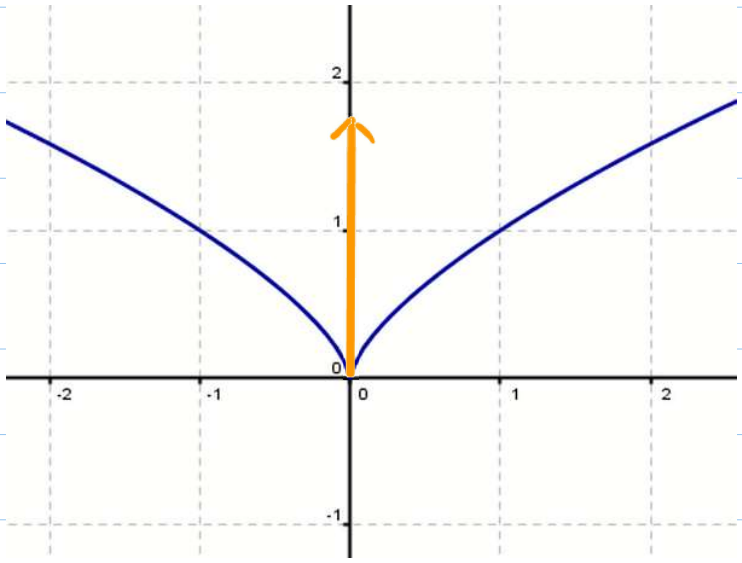
$f'_-(a)=-\infty$ ، $f'_+(a)=+\infty$

مثال: نشان دهید تابع $y=\sqrt[3]{x^2}$ در $x=0$ مشتق پذیر نیست.

$$f'_+(0)=\lim_{x\to 0^+}\frac{\sqrt[3]{x^2}-0}{x-0}=\lim_{x\to 0^+}\frac{\sqrt[3]{x^2}}{x}\times\frac{\sqrt[3]{x}}{\sqrt[3]{x}}=\lim_{x\to 0^+}\frac{x}{x\sqrt[3]{x}}=\lim_{x\to 0^+}\frac{1}{\sqrt[3]{x}}=\frac{1}{0^+}=+\infty$$

به طریق به

$$f'_-(0)=\lim_{x\to 0^-}\frac{1}{\sqrt[3]{x}}=\frac{1}{0^-}=-\infty$$

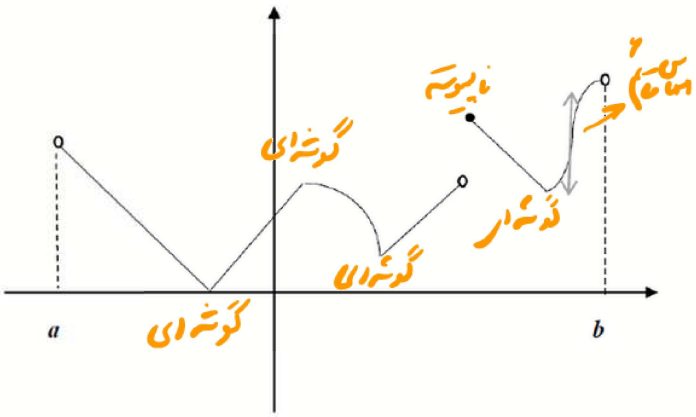
$y = \sqrt[3]{x^2}$

مثال: نمودار تابع f با دامنه (a,b) به شکل مقابل است.

این تابع در چند نقطه از دامنه اش مشتق پذیر نیست؟

۱) چهار نقطه ۲) پنج نقطه

۳) شش نقطه ۴) هفت نقطه

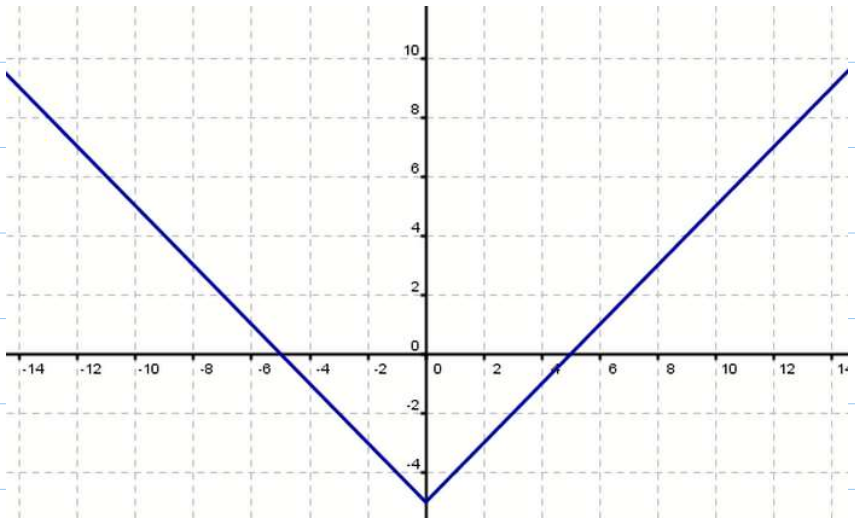

مثال: توابع زیر در چند نقطه مشتق پذیر نیستند.

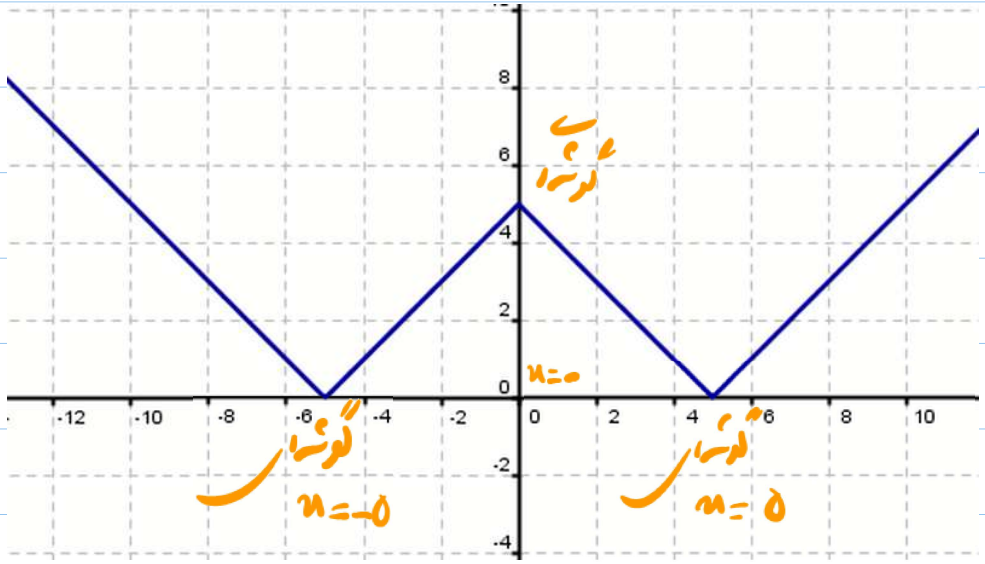
الف) $f(x) = ||x| - 5|$

ب) $g(x) = |2x - |x - 3||$

ابتدا $f_1(x)=|x|-5$

$f(x)=|f_1(x)|=|\,|x|-5\,|$

در سه نقطه

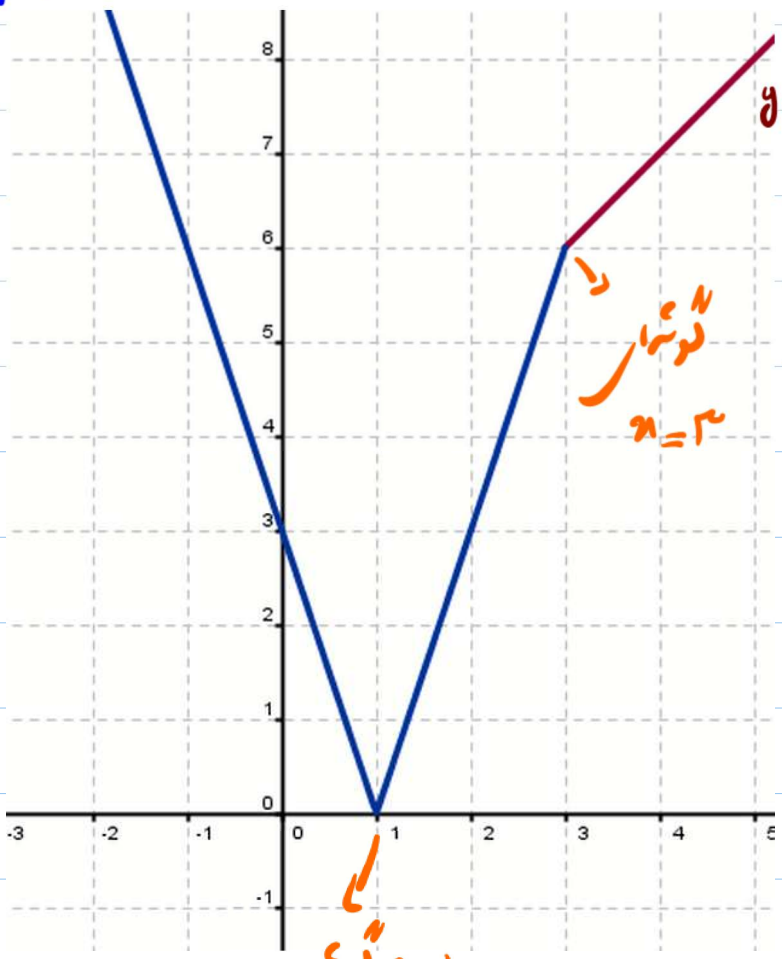
ب) $g(x) = |2x - |x-3||$

$x > 3 \rightarrow g(x) = |2x - x + 3| = |x+3| = x+3$

$x < 3 \rightarrow g(x) = |2x - (-(x-3))| = |2x + x - 3| = |3x-3|$

$$g(x) = \begin{cases} |3x-3| & x \leq 3 \\ x+3 & x > 3 \end{cases}$$

$y = |3x-3|$

نقطه شکست $x = 3$

نقطه شکست $x = 1$

در دو نقطه

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم: مشتق

درس دوم: مشتق‌پذیری و پیوستگی

جلسه ششم: صفحات ۸۲ تا ۸۷

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

گروه ریاضی استان همدان

تابع مشتق :

تعریف: تابع مشتق f که با f' نمایش داده می‌شود تابعی است که دامنه‌ی آن مجموعه همه نقاطی است که تابع در آن‌ها مشتق‌پذیر است و مقدار آن در نقطه x از دامنه‌اش برابر است با :

$$f'(x) = \lim_{h \to 0} \frac{f(x+h) - f(x)}{h}$$

مثال : تابع مشتق، $f(x) = \sqrt{x}$ را بدست آورید .

$$f'(x) = \lim_{h \to 0} \frac{\sqrt{x+h} - \sqrt{x}}{h} \times \frac{\sqrt{x+h} + \sqrt{x}}{\sqrt{x+h} + \sqrt{x}}$$

$$= \lim_{h \to 0} \frac{x+h-x}{h(\sqrt{x+h} + \sqrt{x})} = \lim_{h \to 0} \frac{h}{h(\sqrt{x+h} + \sqrt{x})}$$

$h \to 0$ ⇓ 0

$$= \frac{1}{2\sqrt{x}} \Rightarrow f'(x) = \frac{1}{2\sqrt{x}}$$

همانطور که تا حال دیدیم یافتن مشتق یک تابع با استفاده از تعریف، عملی زمان بر است. مانند آنچه در مثال قبل برای تابع $f(x)=\sqrt{x}$ بدست آوردیم، می‌توانیم قواعدی را بیان کنیم که با استفاده از آن‌ها مشتق توابع را بیابیم.

قواعد مشتق‌گیری

۱.مشتق تابع ثابت صفر است.

مثال:

$f(x)=5 \rightarrow f'(x)=0$

$f(x)=\sqrt{7} \rightarrow f'(x)=0$

۲.مشتق تابع $f(x)=ax^n$ برابر است با حاصل ضرب ،ضریب عددی در توان متغیر در متغیر به توان یک واحد کمتر یعنی: $f'(x)=anx^{n-1}$

مثال:

$y=x \rightarrow y'=1\times1\times x^{1-1}=1\times1\times x^0=1\times1\times1=1$

$y=4x \rightarrow y'=4x^0=4$

$y=7x^3 \rightarrow y'=35x^4$

$y=2x^{\frac{1}{4}} \rightarrow y'=\frac{2}{4}x^{\frac{1}{4}-1}=\frac{1}{2}x^{-\frac{3}{4}}$

حالت خاص:

$(x)'=1$

$(ax)'=a$

۳. مشتق جمع یا تفریق چند تابع برابر است با جمع یا تفریق مشتق تک تک آنها.

مثال : $f(x)=9x^{6}-2x^{2}+\frac{1}{2}x^{\frac{2}{3}}+7x-\sqrt{2}$

$f'(x)=54x^{5}-4x+\frac{1}{2}\times\frac{2}{3}x^{\frac{2}{3}-1}+7+0$

$f'(x)=54x^{5}-4x+\frac{1}{3}x^{-\frac{1}{3}}+7$

۴. مشتق ضرب دو تابع برابر است با مشتق اولی در خود دومی بعلاوه مشتق دومی در خود اولی یعنی : $(f\times g)'(x)=f'g+g'f$

مثال : $f(x)=(\sqrt{7}x+2)(x^{3}+4x^{2}+x)$

$f'(x)=(\sqrt{7})(x^{3}+4x^{2}+x)+(3x^{2}+12x+1)(\sqrt{7}x+2)$

۵. مشتق تقسیم دو تابع برابر است با مشتق صورت در خود مخرج منهای مشتق مخرج در خود صورت تقسیم بر خود مخرج به توان دو یعنی : $\left(\frac{f}{g}\right)'(x)=\frac{f'g-g'f}{g^{2}}$

مثال : $f(x)=\frac{7x^{3}-9}{x^{4}+2x}$

$f'(x)=\frac{(21x^{2})(x^{4}+2x)-(4x^{3}+2)(7x^{3}-9)}{(x^{4}+2x)^{2}}$

حالت خاص: ۱) $\left(\frac{1}{x}\right)' = -\frac{1}{x^2}$ ۲) $\left(\frac{a}{x}\right)' = -\frac{a}{x^2}$

۳) $\left(\frac{ax+b}{cx+d}\right)' = \frac{ad-bc}{(cx+d)^2}$

مثال: $y = \frac{10}{x} \rightarrow y' = -\frac{10}{x^2}$

$y = \frac{2x+6}{3x-4} \rightarrow y' = \frac{2(-4)-6(3)}{(3x-4)^2} = \frac{-26}{(3x-4)^2}$ (-8, -18)

۶.مشتق توابع رادیکالی با فرجه دو برابر است با مشتق زیر رادیکال تقسیم بر دو برابر خود رادیکال یعنی اگر $f(x)=\sqrt{u}$ که u تابع برحسب x باشد آنگاه $f'(x)=\frac{u'}{2\sqrt{u}}$

مثال: $f(x) = \sqrt{3x^2-x+1} \rightarrow f'(x) = \frac{6x-1}{2\sqrt{3x^2-x+1}}$

$g(x) = \sqrt{\frac{1}{x}} \rightarrow g'(x) = \frac{-\frac{1}{x^2}}{2\sqrt{\frac{1}{x}}}$

$h(x) = \sqrt{(x^3+2x)(1-9x+\frac{1}{x})}$

$h'(x) = \frac{(3x^2+2)(1-9x+\frac{1}{x}) - (-9-\frac{1}{x^2})(x^3+2x)}{2\sqrt{(x^3+2x)(1-9x+\frac{1}{x})}}$

حالت خاص $(\sqrt{x})' = \frac{1}{2\sqrt{x}}$

۷.مشتق توابع رادیکالی با فرجه سه برابر است با مشتق زیر رادیکال تقسیم بر سه برابر خود رادیکال به توان دو یعنی اگر $f(x)=\sqrt[3]{u}$ که u تابع برحسب x باشد آنگاه

$$f'(x)=\frac{u'}{3\sqrt[3]{u^2}}$$

مثال: $f(x)=\sqrt[3]{2x-1} \rightarrow f'(x)=\frac{2}{3\sqrt[3]{(2x-1)^2}}$

$g(x)=\sqrt[3]{\frac{2x-8}{x+1}} \rightarrow g'(x)=\frac{\frac{2-(-8)}{(x+1)^2}}{3\sqrt[3]{(\frac{2x-8}{x+1})^2}}$

حالت خاص: $(\sqrt[3]{x})'=\frac{1}{3\sqrt[3]{x^2}}$

۸. مشتق هر تابع تواندار برابر است با حاصلضرب ضریب عددی (در صورت وجود) در توان تابع در خود تابع با توان یک واحد کمتر در مشتق تابع بدون توان یعنی :

$$(au^n)'=anu^{n-1}u'$$

مثال: $y=6(3x^4-7x+1)^5$

$y'=30(3x^4-7x+1)^4(12x^3-7)$

$$y = \left(\frac{1}{x} + \sqrt{x} + \sqrt{2}x^2\right)^2$$

$$y' = 2\left(\frac{1}{x} + \sqrt{x} + \sqrt{2}x^2\right) \times \left(-\frac{1}{x^2} + \frac{1}{2\sqrt{x}} + 2\sqrt{2}x\right)$$

مثال : مشتق تابع های زیر را به دست آورید. (ساده کردن مشتق الزامی نیست)

۱) $f(x) = (x^2+1)^3(5x-1)$

$$f'(x) = 3(x^2+1)^2(2x)(5x-1) + (5)(x^2+1)^3$$

۲) $g(x) = \dfrac{9x-2}{\sqrt{x}}$

$$g'(x) = \frac{(9)(\sqrt{x}) - \frac{1}{2\sqrt{x}}(9x-2)}{(\sqrt{x})^2}$$

۳) $f(x) = \left(\dfrac{x^2}{3x-1}\right)^5$

$$f'(x) = 5\left(\frac{x^2}{3x-1}\right)^4 \times \frac{2x(3x-1) - (3)x^2}{(3x-1)^2}$$

۴) $g(x)=(\sqrt{۳x+۲})(x^{۳}+۱)$

$$g'(x)=\left(\frac{۳}{۲\sqrt{۳x+۲}}\right)(x^{۳}+۱)+(۳x^{۲})(\sqrt{۳x+۲})$$

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم: مشتق

درس دوم: مشتق‌پذیری و پیوستگی

جلسه هفتم : صفحات ۸۷ تا ۹۰

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش
و پرورش استان
همدان

معاونت آموزش
متوسطه

اداره تکنولوژی و
گروه های
آموزشی

گروه ریاضی
استان همدان

مثال: اگر $f'(1)=3$ و $g'(1)=5$ باشد، آنگاه حاصل عبارت $(3f+2g)'(1)$ برابر ..... است.

نکته: $(kf)'=kf'$

$$(3f+2g)'(1)=3f'(1)+2g'(1)$$
$$=3\times 3+2\times 5=9+10=19$$

مثال: اگر $f(x)=3x^2-2x+1$ باشد، $f'(2)$ را به دست آورید و معادله خط مماس بر منحنی تابع f را در نقطه ای به طول ۲ واقع بر آن بنویسید.

یادآوری نوشتن معادله خط مماس بر f در نقطه‌ی روی آن:

۱- تکمیل مختصات نقطه‌ی تماس: $(A, f(A))$

۲- $m_{\text{مماس}} = f'(A)$

۳- معادله خط مماس: $y-f(A)=m(x-A)$

$$f'(x)=6x-2 \longrightarrow f'(2)=6(2)-2=10 \longrightarrow m=f'(2)=10$$

$$x=2 \longrightarrow y=f(2)=3(2)^2-2(2)+1=12-4+1=9 \longrightarrow (2,9)$$

$$y-9=10(x-2) \longrightarrow y=10x-20+9 \longrightarrow y=10x-11$$

مثال: اگر f و g توابع مشتق پذیر باشند و $f(2)=3$ ، $f'(2)=1$ ، $g(2)=-3$ و $g'(2)=2$، مقادیر $(fg)'(2)$ و $(f+g)'(2)$ را به دست آورید.

$$(fg)'(2)=f'(2)g(2)+g'(2)f(2)=1\times(-3)+2\times 3=-3+6=3$$
$$(f+g)'(2)=f'(2)+g'(2)=1+2=3$$

مثال: تابع $f(x)=\begin{cases}2x-1 & x<0\\ x^2-1 & x\geq 0\end{cases}$ را در نظر بگیرید:

الف) نشان دهید $f'(0)$ وجود ندارد.

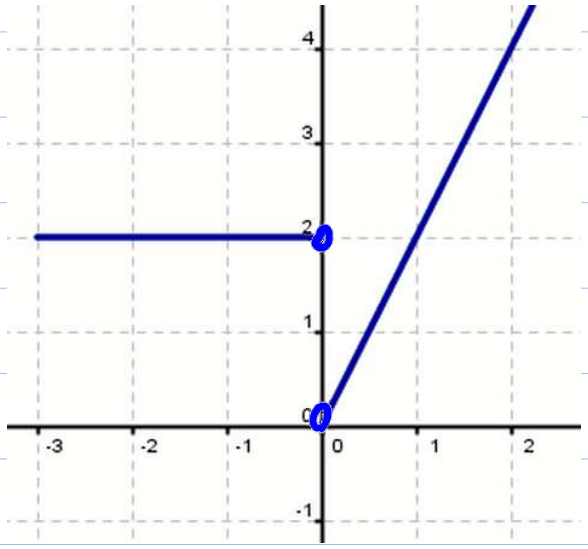
ب) ضابطه‌ی تابع مشتق را بنویسید.

ج) نمودار تابع f' را رسم کنید.

$$f'(x)=\begin{cases}2 & x<0\\ \text{وجود ندارد} & x=0\\ 2x & x>0\end{cases}$$

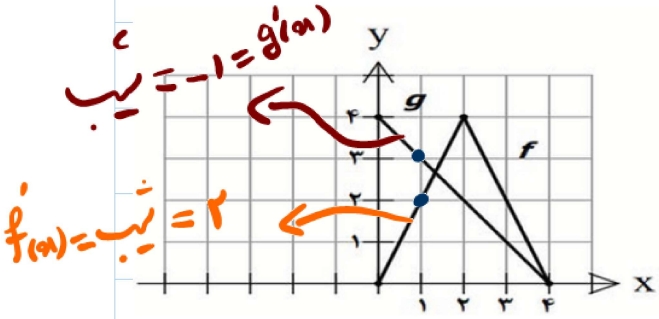
$f'_+(0)=2\times 0=0$ ، $f'_-(0)=2 \Rightarrow 2\neq 0$ تابع در صفر مشتق‌پذیر نیست

$f'(x)$

مثال: نمودار تابع g,f را در شکل مقابل در نظر بگیرید.

اگر $h(x)=\frac{f(x)}{g(x)}$ باشد، $h'(1)$ را بیابید.

شیب $=-1=g'(x)$

$f'(x)=$ شیب $=2$

$$h'(x)=\frac{f'(x)g(x)-g'(x)f(x)}{g^2(x)} \rightarrow h'(1)=\frac{f'(1)g(1)-g'(1)f(1)}{g^2(1)}$$

چون تابع f به شکل دو خط و یک خط است، شیب خط‌ها همان تابع مشتق و شود عنی :

$g(x)=ax+b \longrightarrow g'(x)=a$: نیمخط g

$$h'(1)=\frac{2\times 3-(-1)\times 2}{3^2}=\frac{6+2}{9}=\frac{8}{9}$$

مثال: در تابع با ضابطهٔ $f(x)=\frac{1+\sqrt{x}}{5-2x}$، حاصل $\lim\limits_{x\to 4}\frac{f(x)-f(4)}{x-4}$، کدام است؟

۱) $\frac{4}{9}$ ۲) $\frac{5}{12}$ ۳) $\frac{7}{12}$ ✓ ۴) $\frac{5}{6}$

$$f'(4)=\lim_{x\to 4}\frac{f(x)-f(4)}{x-4}$$

$$f'(x)=\frac{(\frac{1}{2\sqrt{x}})(5-2x)-(-2)(1+\sqrt{x})}{(5-2x)^2}$$

$$f'(4)=\frac{\frac{1}{4}(5-8)+2\times 3}{(5-8)^2}=\frac{-\frac{3}{4}+6}{9}=\frac{\frac{-3+24}{4}}{9}=\frac{21}{4}$$

$$=\frac{21}{4\times 9}=\frac{7}{12}$$

مثال: مشتق تابع با ضابطهٔ $f(x)=\left(\frac{\sqrt[3]{x^2+2x}}{x^2-x}\right)^3$، در نقطهٔ $x=2$، کدام است؟

۱) $-\frac{3}{4}$ ۲) $-\frac{5}{4}$ ۳) $-\frac{5}{2}$ ۴) $-\frac{15}{4}$ ✓

$$f(x)=\frac{x^2+2x}{(x^2-x)^3}$$

$$f'(x)=\frac{(2x+2)(x^2-x)^3-3(x^2-x)^2(2x-1)(x^2+2x)}{(x^2-x)^6}$$

$$f'(x)=\frac{(x^2-x)^2\left((2x+2)(x^2-x)-2(2x-1)(x^2+2x)\right)}{(x^2-x)^4}$$

$$f'(x)=\frac{(2x+2)(x^2-x)-2(2x-1)(x^2+2x)}{(x^2-x)^2}$$

$$f'(2)=\frac{(6)(2)-2(3)(8)}{2^2}=\frac{12-48}{16}=\frac{-36}{16}=\frac{-15}{4}$$

مثال: تابع با ضابطهٔ $f(x)=\begin{cases}\sqrt{5-2x} & ;\ x\le -2\\ -\frac{1}{2}x^2+bx+c & ;\ x>-2\end{cases}$، در $x=-2$، مشتق‌پذیر است. مقدار c کدام است؟

۱) $-\frac{2}{3}$ ۲) $-\frac{1}{3}$ ۳) $\frac{1}{3}$ ✓ ۴) $\frac{2}{3}$

شرط پیوستگی:

$$\lim_{x\to -2^+} -\frac{1}{2}x^2+bx+c=-2-2b+c$$

$$\lim_{x\to -2^-}\sqrt{5-2x}=\sqrt{8+2}=\sqrt{9}=3=f(-2)$$

$$\Rightarrow -2-2b+c=3\longrightarrow -2b+c=5 \qquad (1)$$

برابری مشتق چپ و راست:

$$f'(x)=\begin{cases}\frac{-2}{2\sqrt{5-2x}} & x<-2\\ -x+b & x>-2\end{cases}$$

$$f'_+(-2)=-(-2)+b=2+b$$

$$f'_-(-2)=\frac{-2}{2\sqrt{8+4}}=\frac{-1}{4}$$

$$f'_+(-2)=f'_-(-2)\Rightarrow 2+b=-\frac{1}{4}\rightarrow b=-\frac{1}{4}-2=\frac{-9}{4}$$

شرط پیوستگی

$$(1)\rightarrow -2b+c=8\rightarrow -2\left(-\frac{9}{4}\right)+c=8$$

$$c=8-\frac{18}{4}\rightarrow c=\frac{1}{4}$$

مثال: مقدار مشتق تابع با ضابطهٔ $f(x)=\sqrt[3]{\left(\frac{2x-x^2}{3x+5}\right)^2}$، در نقطهٔ $x=-2$، کدام است؟

۱) ۳ ۲) ۴ ۳) ۵ ۴) ۶ ✓

m ↑ ، ↗ n

نکته:

$$\left(\sqrt[m]{u^n}\right)'=\frac{nu'}{m\sqrt[m]{u^{m-n}}}$$

$$f'(x)=\frac{2\frac{(2-2x)(3x+5)-4(2x-x^2)}{(3x+5)^2}}{4\sqrt[4]{\left(\frac{2x-x^2}{3x+5}\right)^{4-2}}}$$

$$f'(-2)=\frac{2\frac{6(-1)-4(-8)}{1}}{4\sqrt[4]{\frac{-8}{-1}}}=\frac{2(-6+24)}{4\sqrt[4]{8}}=\frac{2\times 18}{6}=6$$

مشتق تابع مرکب : (قاعده زنجیری)

اگر f, g دو تابع مشتق پذیر باشند آنگاه : $(fog)'(x) = g'(x) f'(g(x))$

نمادگذاری :

$y = f(u) \rightarrow y' = u' f'(u)$

مثال : اگر $f(x) = x^2 - x + 1$ و $g(x) = 2 - x^2$ ، مقدار $(gof)'(1)$ را بیابید.

$(gof)'(1) = f'(1) g'(f(1))$

$f'(x) = 2x - 1 \rightarrow f'(1) = 2 - 1 = 1$, $f(1) = 1 - 1 + 1 = 1$

$g'(x) = -2x \rightarrow g'(f(1)) = g'(1) = -2 \times 1 = -2$

$(gof)'(1) = 1 \times (-2) = -2$

مثال : اگر $g(x) = \frac{2x+1}{x-1}$ و $(fog)'(2) = 6$ باشد، $f'(5)$ کدام است؟

۱) -2 ✓ ۲) -1 ۳) ۲ ۴) ۳

$(fog)'(2) = 6 \rightarrow g'(2) f'(g(2)) = 6$ (1)

$g'(x) = \frac{-2-1}{(x-1)^2} = \frac{-3}{(x-1)^2} \rightarrow g'(2) = \frac{-3}{1} = -3$

$$g(2)=\frac{2\times 2+1}{2-1}=5$$

$$\xrightarrow{(1)} \quad (-4)\,f'(0)=6 \rightarrow f'(0)=\frac{6}{-4}=-2$$

مشتق مرتبه دوم :

اگر تابع مشتق $y'=f'(x)$ مشتق پذیر باشد، مشتق مرتبه دوم را با $y''=f''(x)$ نمایش می‌دهیم و برای محاسبه آن از مشتق اول یعنی $f'(x)$ یک بار دیگر مشتق می‌گیریم.

مثال : مشتق مرتبه دوم توابع زیر را بیابید.

الف) $f(x)=3x^5-2x^4+12x$

$$f'(x)=20x^4-18x^2+12$$
$$f''(x)=80x^3-36x$$

ب) $f(x)=\sqrt{3x+1} \rightarrow f(x)=(3x+1)^{\frac{1}{2}}$

$$f'(x)=\frac{1}{2}(3x+1)^{\frac{1}{2}-1}(3)=\frac{3}{2}(3x+1)^{-\frac{1}{2}}$$

$$f''(x)=\left(\frac{3}{2}\right)\left(-\frac{1}{2}\right)(3x+1)^{-\frac{1}{2}-1}(3)=-\frac{9}{4}(3x+1)^{-\frac{3}{2}}$$

$$f''(x) = \frac{-9}{4(3x+1)^{\frac{3}{2}}} \rightarrow f''(x) = \frac{-9}{4\sqrt{(3x+1)^3}}$$

مشتق پذیری روی بازه :

الف) تابع f روی بازه (a,b) مشتق پذیر است هرگاه در هر نقطه این بازه مشتق پذیر باشد.

ب) تابع f روی بازه $[a,b]$ مشتق پذیر است هرگاه f روی بازه (a,b) مشتق پذیر باشد

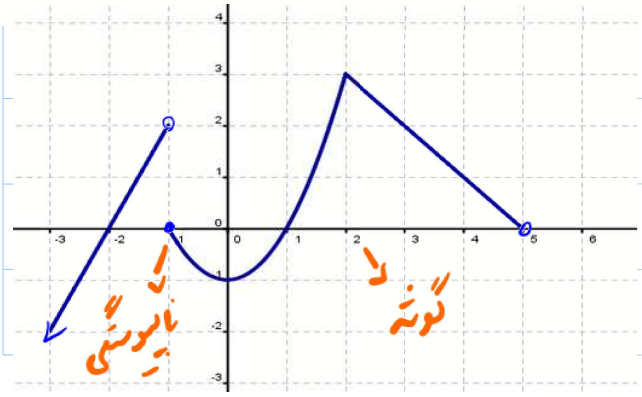
و در $x=a$ مشتق راست و در $x=b$ مشتق چپ داشته باشد.

پ) مشتق پذیری روی بازه های $[a,b)$ ، $(a,b]$ ، $(-\infty,b)$ ، $[b,-\infty)$

$(a,+\infty)$ ، $[a,+\infty)$ به طور مشابه تعریف می شود.

کار در کلاس

$f(x) = \begin{cases} 2x+4 & x<-1 \\ x^2-1 & -1\le x<2 \\ -x+5 & 2<x<5 \end{cases}$ اگر نمودار f را رسم کنید و مشتق‌پذیری f را روی بازه‌های $[1,-1]$، $(5,2)$ و $[0,-2]$ بررسی کنید.

مشتق پذیر : $[-1,1]$

مشتق پذیر : $(2,5)$

مشتق پذیر نیست زیرا در $x=-1$ مشتق پذیر نیست $[0,-2]$

ریاضی ۳

پایه دوازدهم تجربی

درسنامه، تمرین

به نام خدا

پایه دوازدهم تجربی

فصل چهارم: مشتق

درس سوم: آهنگ تغییر

جلسه هشتم: صفحات ۹۳ تا ۹۹

مدرس: سید ابوالفضل فاضلیان

اداره کل آموزش و پرورش استان همدان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های آموزشی

گروه ریاضی استان همدان

آهنگ متوسط و لحظه‌ای تغییر

اگر ماشینی مسافت ۱۸۰ کیلومتر را در ۲ ساعت طی کند سرعت متوسط آن $\frac{۱۸۰}{۲}=۹۰$ کیلومتر بر ساعت است. یعنی در این بازه زمانی به طور متوسط در هر ساعت ۹۰ کیلومتر مسافت طی می‌کند. اگر بازه زمانی را خیلی کوچک بگیم سرعت متوسط به سرعت لحظه‌ای نزدیک می‌شود.

یا وقتی می‌گوییم آهنگ متوسط رشد یک کودک در بازه [۰و۶] ماه، دو سانتی متر بر ماه است یعنی در طی این ۶ ماه، رشد متوسط قد کودک ۲ سانتی متر در هر ماه است.

به جز مثال های بالا، در مطالعه پدیده های گوناگونی، کمیت هایی وجود دارند که تغییر یکی وابسته به تغییرات دیگری است مانند تغییرات دما در زمان های مختلف، تغییر جمعیت یک دایره وقتی شعاع آن تغییر می‌کند یا تغییر جمعیت در زمان های مختلف.

اگر رابطه بین دو متغیر x و y به صورت $y=f(x)$ باشد، نسبت تغییرات y (متغیر وابسته) به تغییرات x (متغیر مستقل) را آهنگ متوسط تغییر y نسبت به x می‌گوییم:

$$\frac{\Delta y}{\Delta x}=\frac{y_2-y_1}{x_2-x_1}$$

تعریف: آهنگ تغییر متوسط تابع f در بازه $[x_1, x_2]$ به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$\frac{f(x_2)-f(x_1)}{x_2-x_1}$$

شیب خط قاطع

تذکر: اگر بازه را به صورت $[x_1, x_1+\Delta x]$ بنویسیم، تعریف آهنگ متوسط تغییر به شکل زیر می‌شود

$$\frac{f(x_1+\Delta x)-f(x_1)}{\Delta x}$$

تعریف: آهنگ لحظه‌ای تغییر تابع f در $x=x_1$ برابر است با مشتق تابع f در x_1.

$$f'(x_1)=\lim_{\Delta x\to 0}\frac{f(x_1+\Delta x)-f(x_1)}{\Delta x}$$

شیب خط مماس

مثال: آهنگ تغییر متوسط تابع $f(x)=\sqrt{x+2}$ را وقتی متغیر از $x_1=2$ به $x_2=7$ تغییر می کند به دست آورید.

$$\text{آهنگ تغییر متوسط}=\frac{f(7)-f(2)}{7-2}=\frac{\sqrt{7+2}-\sqrt{2+2}}{5}=\frac{\sqrt{9}-\sqrt{4}}{5}=\frac{3-2}{5}=\frac{1}{5}$$

مثال: جسمی از سطح زمین به طور عمودی پرتاب شده است، که معادله ارتفاع آن از سطح زمین به صورت $f(t)=-2t^2+10t$ می باشد. سرعت لحظه ای این جسم را در $t=2$ به دست آورید.

$$f'(t)=-4t+10 \longrightarrow f'(2)=-4(2)+10=-8+10=2$$

مثال: یک توده ی باکتری پس از t ساعت دارای جرم $x(t)=\sqrt{t}+2t^3$ گرم است.

الف) آهنگ تغییر متوسط جرم این توده در بازه ی زمانی $[3,4]$ چقدر است؟

ب) آهنگ رشد جرم توده باکتری در لحظه ی $t=3$ چقدر است؟

الف) $\frac{x(4)-x(3)}{4-3}=\frac{\sqrt{4}+2(4)^3-(\sqrt{3}+2(3)^3)}{1}=2+128-\sqrt{3}-54$

$=76-\sqrt{3}$

ب) $x'(t)=\frac{1}{2\sqrt{t}}+6t^2 \rightarrow x'(3)=\frac{1}{2\sqrt{3}}+6(3)^2=\frac{1}{2\sqrt{3}}+54$

مثال: معادله حرکت متحرکی به صورت $f(t)=t^2-t+10$ برحسب متر در بازه زمانی $[0,5]$ (t برحسب ثانیه) داده شده است. در کدام لحظه سرعت لحظه ای با سرعت متوسط در بازه زمانی $[0,5]$ با هم برابرند؟

سرعت متوسط $=\frac{f(5)-f(0)}{5-0}=\frac{(5^2-5+10)-(0^2-0+10)}{5}=\frac{30-10}{5}=\frac{20}{5}=4$

$f'(t)=$ سرعت متوسط $=4 \rightarrow 2t-1=4 \rightarrow 2t=5 \rightarrow t=2.5$

مثال: آهنگ متوسط تغییر تابع $y=\sqrt{21-x^2+4x}$ در بازهٔ $[5\ ,\ 6]$، برابر آهنگ تغییر لحظه‌ای این تابع، با کدام مقدار x است؟

۱) $4+\sqrt{2}$ ۲) $3+2\sqrt{2}$ ۳) $2+\frac{3}{2}\sqrt{2}$ ۴) $2+\frac{5}{2}\sqrt{2}$ ✓

آهنگ متوسط $=\frac{f(6)-f(5)}{6-5}=\frac{\sqrt{21-36+24}-\sqrt{21-25+20}}{1}=3-4=-1$

$f'(x)=\frac{-2x+4}{2\sqrt{21-x^2+4x}}=-1 \rightarrow \sqrt{21-x^2+4x}=x-2$ ($-2(x-2)$)

به توان ۲ $\longrightarrow 21-x^2+4x = x^2-4x+4$

$\longrightarrow 2x^2-8x-17=0 \rightarrow \Delta = 64-4(2)(-17) = 64+136 = 200$

$x = \frac{8\pm\sqrt{200}}{4} = \frac{8\pm10\sqrt{2}}{4}$ $\begin{cases} \frac{8+10\sqrt{2}}{4} = 2+\frac{5}{2}\sqrt{2} \checkmark \\ \frac{8-10\sqrt{2}}{4} = 2-\frac{5}{2}\sqrt{2} \times \end{cases}$

مثال: در تابع با ضابطهٔ $f(x)=\sqrt{2x+1}+\frac{1}{x+1}$، آهنگ تغییر متوسط تابع در بازهٔ $[0,4]$ از آهنگ تغییر لحظه‌ای آن در $x=\frac{3}{2}$، چقدر کمتر است؟

۱) ۰/۰۳ ۲) ۰/۰۴ ✓ ۳) ۰/۰۵ ۴) ۰/۰۶

آهنگ متوسط $= \frac{f(4)-f(0)}{4-0} = \frac{\sqrt{2(4)+1}+\frac{1}{4+1}-(\sqrt{2(0)+1}+\frac{1}{0+1})}{4}$

$= \frac{3+\frac{1}{5}-1-1}{4} = \frac{1+\frac{1}{5}}{4} = \frac{\frac{6}{5}}{4} = \frac{6}{20} = \frac{3}{10}$

آهنگ لحظه‌ای: $f'(x) = \frac{2}{2\sqrt{2x+1}} + \frac{-1}{(x+1)^2}$

$f'(\frac{3}{2}) = \frac{1}{\sqrt{2\times\frac{3}{2}+1}} - \frac{1}{(\frac{3}{2}+1)^2} = \frac{1}{2} - \frac{1}{\frac{25}{4}}$

$= \frac{1}{2} - \frac{4}{25} = \frac{25-8}{50} = \frac{17}{50} \times\frac{2}{2} = \frac{34}{100}$

$0/34 - 0/3 = 0/04$